

UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA

MAGISTRSKO DELO

VLOGA ZNANJA V SVETOVNI GOSPODARSKI KRIZI

Ljubljana, september 2010

Meta Vrhnjak

IZJAVA

Študentka Meta Vrhnjak izjavljam, da sem avtorica tega magistrskega dela, ki sem ga napisala v soglasju s svetovalcem dr. Bogdanom Lipičnikom, in da v skladu s 1. odstavkom 21. člena Zakona o avtorskih in sorodnih pravicah dovolim njegovo objavo na fakultetnih spletnih straneh.

V Ljubljani, dne 30.9.2010 Podpis:

KAZALO

UVOD	1
1 GOSPODARSKA KRIZA IN OKOLIŠČINE NASTANKA	4
1.1 Vloga ekonomije v svetu	4
1.2 Vloga finančnih inovacij	6
1.2.1 Kontekst nastanka finančnih instrumentov	7
1.2.2 Listninjenje	8
1.2.3 Zgodovina in namen listninjenja	9
1.2.4 Listninjenje kot finančna inovacija	11
1.3 Vloga finančne regulative pri razvoju finančnih instrumentov	12
2 KONCEPTUALNO JEDRO: IDEJA PROSTEGA TRGA	14
2.1 Liberalna izhodišča	14
2.2 Osebna svoboda kot izhodišče za svoboden trg	15
2.3 Naravni red kot podlaga za družbeni red	16
2.4 Ekonomija kot socialna fizika	18
2.5 Neoliberalizem	19
2.5.1 Ideološki okvir	19
2.5.2 Globalizacija – svobodni trg <i>par excellence</i>	20
2.5.3 Kritika konceptualnega jedra	23
3 METODOLOŠKO JEDRO: INSTRUMENTALIZEM	28
3.1 Epistemološka narava znanja	28
3.2 Metodološka narava znanja	30
3.2.1 Oblike znanstvenega mišljenja	30
3.2.2 Deduktivno-hipotetična metoda: Kartezijansko-evklidski način mišljenja	31
3.2.3 Induktivna metoda: Romansko-babilonski način mišljenja	32
3.2.4 Implikacije	32
3.2.4.1 Znanstvena razlaga, znanstvena napoved in problem simetrije	32
3.2.4.2 Realizem	36
3.2.4.3 Vprašanje znanstvenega realizma	36
3.2.4.4 Redukcija in idealizacija	38
3.2.4.5 Preverjanje znanstvenih hipotez – verifikacija	40
3.2.4.6 Preverjanje znanstvenih hipotez – falzifikacija	41
3.3 Instrumentalizem	43
3.4 Kritika metodološkega jedra	45
3.4.1 Napoved kot bistvo	45
3.4.2 Redukcija in matematični formalizem	46

3.4.3	Idealizem predpostavk.....	50
3.4.4	Instrumentalističen zagovor instrumentalizma.....	52
4	KUHNОВА TEORIJA ZNANSTVENIH PARADIGEM	53
4.1	Kriza kot integralen del znanosti.....	53
4.2	Kriza ekonomske paradigme.....	55
	SKLEP	57
	LITERATURA IN VIRI	59
 KAZALO SLIK		
	Slika 1: Proces listninjenja	9

UVOD

V proizvodnji in v znanosti je menjava orodja ekstravaganca, prihranjena za posebne prilikožnosti. Pomen kriz je, da pokažejo, kdaj je prišel čas za menjavo orodja (Kuhn, 1998, str. 77).

Ko se svet srečuje že z drugo gospodarsko krizo v zadnjih sto letih, ne moremo mimo Heglove opazke, da se zgodovina vedno ponovi dvakrat. Če se je leta 1929 zgodila kot tragedija, potem bi nas Marx opomnil, da se tokrat dogaja kot farsa.

Razlik med eno in drugo krizo je veliko, drugačni so tudi vzroki. V vsej plejadi različnosti se skriva tudi ena, ki je morda videti še najmanj pomembna, je pa dokaj nenavadna – ekonomisti so namreč klicani na zagovor zaradi gospodarske situacije: „Sedanje javne polemike med ekonomisti razkrivajo, da smo ekonomisti očitno del problema in ne rešitelji kriznih razmer. Sedanja globalna recesija razkriva krizo same ekonomske teorije. In oboje deluje enako frustrirajoče.“ (Kovač, 2009a). Ta apel zbuja pozornost predvsem zato, ker znanost in znanstveniki načelno ne izvajajo apologije družbi, saj v svojem bistvu zgolj ugotavljajo stanje oziroma realnost, nimajo pa pravega vpliva nanjo. V tem smislu se ekonomija razkriva kot drugačna znanost – njena funkcija ni zgolj iskanje vzrokov za pojave in njihovo opisovanje, temveč pojave lahko tudi upravlja ali jih celo ustvarja. Njene znanstvene teorije stvarnost ne samo opisujejo in razlagajo, temveč predstavljajo tudi instrument za napovedovanje in upravljanje pojavov v njej.

Predpostavka magistrske naloge je glede na to ekskluzivno mesto ekonomije znotraj sistema znanosti, da aktualna kriza ni samo kriza gospodarstva, temveč je pravzaprav kriza neoliberalne ekonomske paradigme, te mešanice zamisli, temelječih na fundamentalistični filozofiji, da trgi uravnavajo sami sebe, učinkovito razporejajo vire in dobro služijo javnemu interesu (Stiglitz 2008), pri čemer z izrazom paradigma izhajam iz Kuhbove interpretacije znanstvene paradigme, ki „je razumljena kot tisto konceptualno ali metodološko jedro, ki je skupno vsem članom neke znanstvene skupnosti v svojem času“. (Ule, 2006, str. 140).

Cilj magistrske naloge je preko analize konceptualnih in metodoloških značilnosti ekonomske paradigme, ki je povzročila globalno finančno krizo, ugotoviti razloge kako in zakaj je znanje te ekonomske paradigme prispevalo k nastanku svetovne gospodarske krize.

Namen magistrske naloge je s pomočjo analize konceptualnega in metodološkega jedra te ekonomske paradigme potrditi podano predpostavko. Podrobneje sem poskušala prikazati:

- da sta znanost in znanje v veliki meri odraz njunega metodološkega pristopa in zato kot taka ne predstavljata absolutnega opisa realnosti, ampak sta med procesom njunega pridobivanja izkrivljena z metodo;
- da konceptualno jedro znanosti izvira iz metode, metodo pa določijo člani neke znanstvene skupnosti. Prav zato legitimnost in avtoriteta znanosti ne izhajata iz nje same, ampak od njenih zastopnikov znanstvenikov;
- da se kriza ekonomske paradigme v skrajni fazi kaže kot dvom stroke v znanje svoje znanstvene discipline.

Pri izdelavi magistrskega dela sem v okviru deskriptivnega pristopa uporabljala naslednje metode:

- metodo deskripcije, s katero sem opisovala teorijo, pojme ter ugotovljena dejstva;
- metodo razvrščanja, po kateri sem definirala pojme;
- metodo komparacije, po kateri sem primerjala dela različnih avtorjev.

V okviru analitičnega pristopa pa:

- metodo analize, po kateri sem razčlenjevala ugotovitve iz teorije in prakse;
- metodo sinteze, po kateri sem povezovala teoretične poglede s prakso.

Magistrsko delo je poleg uvoda in sklepa razdeljeno na pet vsebinskih delov. Prvi del začnjam z orisom okoliščin nastanka krize. Ta se je začela s kolapsom najprej nepremičninskega, zatem pa še finančnega trga, ki je prvega pravzaprav financiral. Finančni inštrumenti, ki so bili skupki različnih dolgov, prepakirani v nov vrednostni papir, se namreč na neki točki niso več prodajali in posledično so razkrili ves finančni vzvod brez kritja, rezultat pa je bil propad številnih investicijskih bank. Na podlagi tega orisa v nadaljevanju izpostavim razlog, zaradi katerega je do oblikovanja te sheme sploh prišlo. Ta je po mojem mnenju lahko rasla zaradi temeljnega aksioma tako klasične kot neoklasične ekonomske

paradigme, da posameznik izpolnjuje svoj lastni interes, kumulativo vseh privatnih interesov pa koordinira višja instanca, sila nevidne roke, ki sebične ekonomske akterje samodejno usmerja k ravnovesju ekonomskega sistema. Ta ideja prostega trga, ki je zmožen samega sebe uravnavati, pa ima zelo praktično posledico, in sicer umik države iz gospodarstva, ki bi s svojo regulativno politiko lahko zavirala delovanje trgov.

V drugem delu poskušam podati oris konceptualnega jedra neoliberalizma oz. me zanima, od kod ideja prostega trga pravzaprav izvira. Prvi odgovor poiščem v politični in ekonomski misli liberalizma, ki je kot predhodnik neoliberalizma prvi izpostavil vrednoto svobode, ekonomsko interpretacijo ter implementacijo te maksime pa najdem pri Adamu Smithu, ki izpolnjevanje družbenega interesa preseli iz arene političnega v areno trga in menjave. Na ta način se liberalna ideja svobodne družbe združi s Smithovo idejo družbe kot trga, iz česar lahko izpeljemo idejo svobodnega trga. Država kot zastopnica civilne družbe in zaščitnica občega interesa se je kot taka zato morala v imenu prostega trga umakniti iz gospodarstva. Drugi odgovor o izvoru ideje prostega trga pa najdem v prepričanju ekonomistov, da družba ter posledično trg delujeta na podlagi enakih zakonov kot narava in zato kot taka težita k ravnotežju. V skladu s tema dvema vidikoma prostega trga v nadaljevanju obravnavam ta koncept na dveh ravneh. Prva interpretacija problematizira prosti trg na konceptualni oz. normativni ravni, kjer najprej ugotavljam praktične posledice neoliberalne ekonomije v luči globalizacije kot ultimativne faze prostega trga in teoretične implikacije prostega trga v sociološko-ekonomskem kontekstu. Druga interpretacija pa problematizira samo metodologijo neoliberalne ekonomske paradigme, saj je ta z vsebinskim zgledovanjem v pozitivnih znanostih hkrati od njih prevzela tudi metodo in je zaradi svoje obsežnosti predstavljena v novem, tretjem poglavju.

V tretjem delu analiziram v kolikšni meri je znanje odvisno od metode, s katero ga pridobivamo, oz. kako metodologija implicira nekatere lastnosti znanstvenih spoznanj. Te razlike bom prikazala s predstavitvijo induktivne oz. deduktivne metode ter posledic, ki jih imata ta različna načina mišljenja na vsebino znanstvenih teorij.

V četrtem delu bom s sklicevanjem na ugotovitve in dileme, ki jih izpostavlja filozofija znanosti, poskušala problematizirati temeljna izhodišča instrumentalizma kot neoliberalne metodologije, in sicer: teorije so orodje za napovedovanje, teorije so nujno preproste,

resničnosti predpostavk je nepomembna in dobre so tiste teorije, ki so uporabne, čeprav niso nujno resnične.

V petem delu predstavim Kuhna in njegovo teorijo znanstvenih paradigem. Po njegovem mnenju so krize paradigem integralni del zgodovine znanosti in nudijo izhodišče za nastanek novih teorij. Kriza se kaže kot dvom znanstvene skupnosti v lastno konceptualno in metodološko jedro paradigme, zato bom v sklepnem poglavju predstavila problematične vidike ekonomske paradigme, kot jo vidijo nekateri ekonomisti.

1 GOSPODARSKA KRIZA IN OKOLIŠČINE NASTANKA

1.1 Vloga ekonomije v svetu

V zvezi z vse bolj napredujočo finančno krizo je neki tuji komentator pripomnil, da bo nemara Francis Fukuyama, ki je skoval odmevni sintagmi o koncu zgodovine, tokrat ponudil v premislek tezo o koncu ekonomske znanosti (Rizman, 2008). Tudi Paul Krugman, sam ekonomist, se sprašuje, kako so se ekonomisti lahko tako motili, in ugotavlja, da se je ekonomija kot strokovno področje znašla v težavah, ker je ekonomiste zapeljala vizija popolnega, utečenega tržnega sistema (Krugman, 2009b). Nič drugače stanja v ekonomiji ne vidi slovenski ekonomist Kovač, saj v enem izmed svojih člankov pravi, da sedanje javne polemike med ekonomisti razkrivajo, da so očitno ekonomisti del problema in ne rešitelji kriznih razmer. Sedanja globalna recesija razkriva krizo ekonomske teorije, saj so že pri njeni analizi in razlagi stopili v ospredje ideološka nasprotja in teoretski spori. Kot da sama situacija ne predstavlja dovolj velikega izziva za ekonomiste, se je znotraj stroke vnel star spor med »keynesjanci« in »friedmanovci«; prvi postavljajo v ospredje dileme uspešnosti fiskalne politike na račun monetarne, hitrejše multiplikacije javnih izdatkov v razmerju z nižanimi davki, drugi pa dokazujejo neuspešnost paketa z višjo brezposelnostjo, kreditnim krčem, izrivanjem zasebnih investicij in podobno. Vendar je, kot piše Kovač, težava drugje – fiskalne spodbude ne delujejo, če ni politično-ekonomskega zaupanja¹, in monetarni ukrepi tudi ne delujejo, če ni reforme bančnega in finančnega sistema. Izhoda iz finančne krize ne bo, dokler bodo podjetja svoje dobičke kovala na finančnih trgih namesto na realnih. Rešitve

¹ Kot bi nekje drugje dodal Stiglitz: »Globalne probleme je mogoče v globaliziranem svetu reševati le s sodelovanjem in ob medsebojnem zaupanju. Zaupanja nikoli ni bilo veliko in se še zmanjšuje.« (Stiglitz, 2009).

tudi ni v gospodarski rasti, saj so tisto, kar resnično potrebujemo, nove zaposlitve, bolj ekološka proizvodnja in potrošnja, predvsem pa nova socialna država in pravičnejša delitev bogastva. Potrebujemo torej drugačno družbo in tej lahko ustreza samo nova ekonomska teorija z novo generacijo ekonomistov, ki bodo sicer lahko v veliki recesiji zrlili odsev velike depresije, vendar bo treba ta star problem reševati z novim znanjem (Kovač, 2009a).

V zgodovini so se v različnih tržnih gospodarstvih pojavljale različne teorije, ki so poskušale razložiti njegovo dinamiko in pravila. Tako so teorije v preteklosti prihajale in odhajale, nekaterim se je spet uspelo prebiti v ospredje v spremenjenih razmerah in dobile so novo priložnost, da dokažejo svojo pravilnost. Iz zgodovine ekonomije je razbrati, da je njena narava bolj ciklična kot linearna, tako da se teorije uporabljajo glede na okoliščine, za katere se zdijo primerne. Prej omenjeni boj med keynesjanci in friedmanovci lahko predstavlja tudi dva tabora konkurenčnih teorij – tiste, ki predpostavljajo samoregulacijo trgov, in one, ki je ne. Prvi krog sta obe teoriji odtekli že v sredini prejšnjega stoletja, ko je liberalizem leta 1929 ob veliki depresiji nadomestil keynesjanizem. Leta 2009 se zgodba ponavlja, le da se tokrat problematizira neoliberalizem, kaj ga bo nadomestilo, pa še ni povsem jasno.

Ekonomija se je začela s konceptom trga in ta temeljna zasnova buri ekonomske duhove, odkar jo je Adam Smith ustoličil kot osrednjo družbeno areno. Institucija trga je sicer znana že od antike, vsaj v smislu »sklenjene ekonomske enote, ki jo povezuje intenzivna izmenjava vseh vrst surovin in izdelkov« (Rostovcev v Finley, 1987, str. 32). Opisani ekonomski sistem seveda ni imel veliko skupnega z ekonomskim sistemom 19. stoletja, čeprav je „galska industrija postala resen konkurent na svetovnem trgu, [...] egiptovske izdelke so povsod radi kupovali, primerke so našli celo v južni Rusiji in v Indiji, [...] menjava izdelkov, ne le luksuznih, marveč za vsako rabo, [je bila] nadvse živa“ (Rostovcev v Finley, 1987, str. 32). Zasluge in profit sta namreč igrala pomembno vlogo šele od takrat, ko se je oblikovalo gospodarstvo, „ki bi ga, čeprav le v načelu, nadzorovali trgi“, (Polanyi, 2008, str. 101) oz., kot bi rekel Max Weber, „moderni kapitalizem vsebuje poseben »etos«, idejo zavezanosti posameznika interesu po povečanju svojega kapitala, interesu, ki je sam sebi namen“ (Weber, 1988, str. 38–39). Zato rojstvo ekonomske znanosti običajno pripisujemo prej omenjenemu Adamu Smithu, ki je leta 1776 objavil *Bogastvo narodov* in s tem postavil temelje obsežni ekonomski teoriji, katere osrednje sporočilo je bilo, da je trgov treba zaupati. Adamova nevidna roka je bdela nad ekonomsko teorijo celih 160 let, dokler se leta 1929 ni spremenila v pest ter zamajala svetovno gospodarstvo in temelje neoklasične misli do te mere, da je prišel

čas za nov pogled na trg in njegovo delovanje. V obdobju, ko se je trg podrl sam vase in se ni mogel niti pobrati niti preživeti, se je tako oblikovala nova ekonomska paradigma, ki je predvidevala za tako situacijo aktivno vlogo države. Samoregulacija trgov je kot ideja namreč propadla in John Maynard Keynes je kot avtor nove ekonomske misli v boju proti brezposelnosti med zaostritvijo gospodarskih razmer prvi „pozival k dejavnemu posredovanju države – k tiskanju več denarja in radodarni porabi za javna dela, če je to potrebno“ (Krugman, 2009b).

Njegov pogled na ekonomijo je ZDA takrat sicer izvlekel iz krize, vendar se je z gospodarsko rastjo ekonomska znanost vseeno vedno bolj pomikala nazaj proti šoli prostega trga, in to do prelomnega leta 2008, ko je neoliberalizem doživel podoben poraz, kot ga pred 70 leti njegov predhodnik liberalizem. V ekonomiji se je zato zopet odprlo vprašanje trga, ali je ta samonadzirajoči se sistem resnično zmožen samoregulacije in samokontrole, ali gre nemara za sistem, ki potrebuje nadzor in upravljanja, ker sicer razpade.

To vprašanje je ponovno odprl zlom najprej nepremičninskega in nato finančnega sistema v ZDA, kjer je bil za zapletenimi finančnimi instrumenti prav odnos do trga – sistema, ki mora in zmora sam sebe regulirati, pri čemer je vstop nadzornih mehanizmov, predvsem državnih, prepovedan. Kako je, če se prepusti trg Smithovim privatnim interesom, lepo prikazuje nepremičninsko-finančna konstrukcija, ki se je z letom 2008 porušila.

1.2 Vloga finančnih inovacij

Neoliberalizem kot aktualna ekonomska miselnost temelji na predpostavki o popolni konkurenci, v kateri posameznik stremi k čim večji koristi zase, kar naj bi prek nevidne roke trga tudi največ prispevalo k celotni družbi. Ker pa razmere za popolno konkurenco niso izpolnjene, posameznik lahko povečuje svoje dobičke le na račun drugega posameznika, večja tveganja, ki so povezana z večjimi dobički, pa prek izvedenih finančnih instrumentov prenaša na druge. V gospodarstvu namreč vlada pravilo, da večje kot je tveganje, večji je dobiček. V obdobju neoliberalizma so si tako menedžerji izmislili načine, da dobiček povečujejo, nastala povečana tveganja pa prenašajo na druge akterje. Ker tveganja ni mogoče izničiti, ga je v konkretnih primerih treba ali razpršiti ali pa prikriti. (Štiblar, 2008, str. 85). In prav to slednje je osrednji motiv za nastanek finančnih mehanizmov, ki so pripeljali svet v gospodarsko krizo – namreč, kako zaobiti tveganje.

1.2.1 Kontekst nastanka finančnih instrumentov

Za razumevanje nastanka gospodarske krize je ključno razumevanje gospodarskega konteksta, saj je prav ta spodbujal nastanek inovativnih načinov upravljanja kapitala. ZDA so namreč velika država z visokim plačilnobilančnim primanjkljajem, ki dnevno potrebuje ogromne količine denarja za servisiranje svojih dolgov. Na drugi strani pa so azijske države in države izvoznice nafte, ki s svojo proizvodno in cenovno učinkovitostjo beležijo visoke presežke v plačilni bilanci. Te države svoje presežke običajno vlagajo nazaj v ZDA in zanj pričakujejo varen donos. Sčasoma se na trgu pojavi povečana ponudba denarja, za katerega lastniki iščejo donos, vendar večja ponudba denarja, namenjenega investicijam, zniža obrestno mero in s tem tudi donos.

Zato je bilo v ZDA in po svetu v zadnjih letih obdobje relativno nizkih stopenj donosov na vrednostne papirje, sploh v primerjavi z devetdesetimi leti prejšnjega stoletja, kar je investitorje sililo v iskanje višjih donosov. To pa je banke spodbudilo, da so delovale bolj agresivno in odobrile tudi bolj tvegana posojila. Hkrati je ameriška centralna banka (angl. *Federal Reserve – FED*) pod vodstvom Alana Greenspana občutno znižala referenčno obrestno mero, da bi spodbudila gospodarsko rast po 11. septembru leta 2001. To znižanje je zelo pocenilo posojila in s tem povzročilo večje zadolževanje prebivalstva. Gospodinjstva, predvsem tista z nižjimi dohodki, so se prezadlužila, saj so jim banke kljub vprašljivi zmožnosti odplačevanja odobrila posojila. Tako je prišlo do razcveta ameriškega nepremičninskega trga.

FED je po nekaj letih rasti gospodarstva začel postopoma zviševati obrestno mero, da bi nekoliko ohladil konjunkturo, kar je za posojilojemalce pomenilo povečanje anuitet njihovih posojil. Na nepremičninskem trgu je ponudba nepremičnin narasla celo za polovico. Ob povečanju obrestnih mer in ponudbe nepremičnin se je nepremičninski trg zlomil, saj zlasti posojilojemalci z nižjimi dohodki niso več mogli odplačevati posojil. Kriza se je z nepremičninskega trga preselila tudi na finančni trg zaradi načina servisiranja teh posojil z metodo listninjenja.

1.2.2 Listninjenje

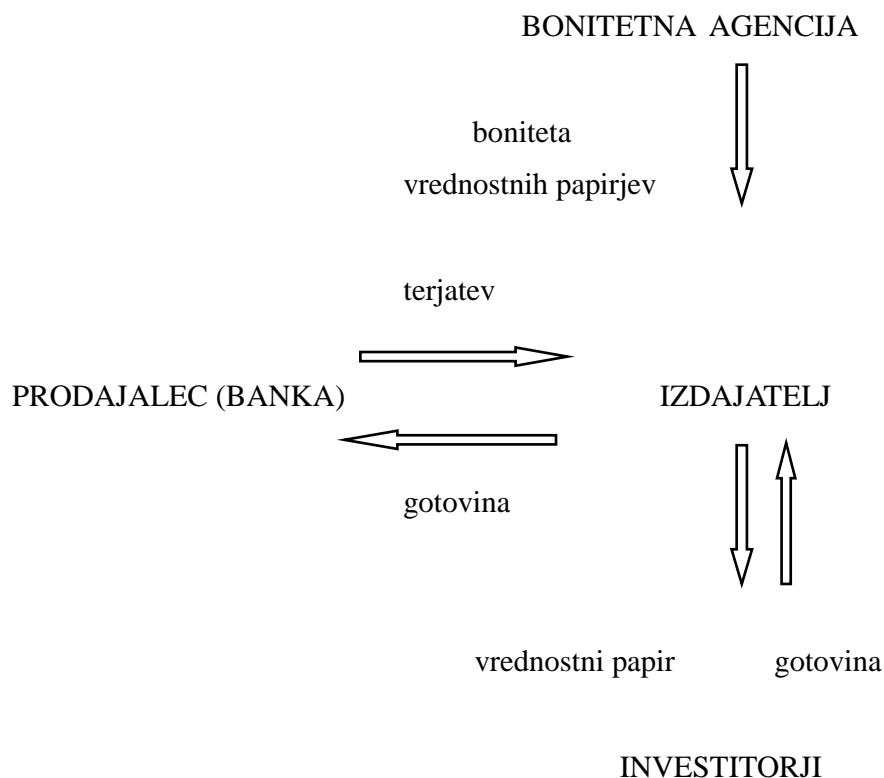
Pojem listninjenje (angl. *securitization*) pomeni pridobivanje finančnih sredstev z izdajo vrednostnih papirjev. Listniti je mogoče katerokoli dovolj veliko in homogeno premoženje z napovedljivim denarnim tokom, v vseh primerih pa gre za prenos in razpršitev kreditnega tveganja skozi kapitalski trg. Poleg prenosa kreditnega tveganja bankam omogoča tudi doseganje drugih ciljev, kot so financiranje z nižjimi stroški, usklajevanje ročnosti sredstev in obveznosti, izlčitev nelikvidnega premoženja iz bilance, izboljšanje finančnih kazalcev (predvsem donosnost na kapital – ROE) ter kapitalsko arbitražo (Janevska, 2004). Osnovni namen listninjenja je torej, da se banke z izdajanjem vrednostnih papirjev na osnovi posojil ali terjatev znebijo teh posojil ali kakšnega drugega finančnega premoženja tako, da jih izločijo iz svoje premoženjske bilance in jih prenesejo na investitorje.

Potek listninjenja zajema združevanje (angl. *pooling*) denarnih tokov manj likvidnih finančnih instrumentov in njihovo prepakiranje v nove, bolj likvidne izvedene finančne instrumente (vrednostne papirje) za prodajo investitorjem (Rant, 2008, str. 59).

Proces listninjenja se začne z odobritvijo posojila s strani finančne institucije. Ta nato več posojil združi v paket, ki ga odstrani iz svoje bilance in nato za gotovino proda izdajatelju vrednostnih papirjev. Izdajatelj nato posojila združi v vrednostne papirje in jih proda naprej investitorjem. V celotnem procesu bonitetne agencije ocenijo boniteto teh vrednostnih papirjev. Denar, ki ga dobi od prodaje, izdajatelj nato uporabi za nov nakup posojil od finančne institucije, ki na ta način zopet pride do priliva novih likvidnih sredstev. Posojilojemalci odplačujejo svoje obveznosti (glavnice in obresti), le da se denar uporabi za plačilo glavnice in obresti imetnikom obveznic. Vrednostni papirji so izdani v različnih tranšah z različno prednostjo pri poplačilu:

- *(Super) senior tranša* – najbolj kakovostna tranša (bonitetni razred – AAA), ki je najmanj tvegana in prinaša najnižjo stopnjo donosa. Iz denarnega toka je poplačana prva.
- *Mezzanine tranša* – bolj tvegana tranša (bonitetni razred med AA in BB) z višjo stopnjo donosa.
- *Equity (lastniška) tranša* – najbolj tvegana in tudi najbolj donosna (brez bonitetne ocene). Prva utрпи škodo, če pride do nevrčanja posojil (Rant, 2008, str. 59).

Slika 1: Proces listinjenja

1.2.3 Zgodovina in namen listinjenja

Prvič se je svet seznanil z izvedenimi instrumenti, vezanimi na posojila, že v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko so na Wall Streetu vpeljali sekuritizacijo oziroma listinjenje vrednostnih papirjev. Pri banki Lehman Brothers so leta 1984 ustvarili „vrednostni papir po avkcijskem tečaju“, s katerim so uskladili željo posojilojemalcev po zavarovanju dolgoročnega financiranja z željo posojilodajalcev po takojšnjem dostopu do svojega denarja². Investitorji v te vrednostne papirje so dobili plačane višje obresti kot na bančne depozite, izdajatelji pa so na njih plačevali nižje obresti, kot bi jih na dolgoročna bančna posojila (Krugman, 2009a, str. 150).

Listinjenje se je s trga vrednostnih papirjev preselilo na nepremičninski trg predvsem zato, ker je bil nakup nepremičnin od nekdanj ameriški način varčevanja. Namesto najemnine je

² Pri tem vrednostnem papirju je šlo za to, da so posamezniki dolgoročno posodili denar ustanovi, ki se je zadolževala; zakonsko je bilo možno denar vezati za 30 let. V pogostih presledkih je ustanova organizirala majhno avkcijo, na kateri so potencialni novi investitorji dali svoje ponudbe za pravico, da zamenjajo investitorje, ki so želeli izstopiti. Obrestne mere, določene na teh avkcijah, so potem veljale za vsa v vrednostne papirje vložena sredstva do naslednje avkcije (Krugman, 2009, str. 151).

posojilojemalec raje odplačeval obroke posojila in s tem dvigoval vrednost nepremičnini. Ko je bilo posojilo odplačano, je bila vrednost nepremičnine višja kot ob nakupu in je zato pomenila tudi obliko investicije. Posojilo je bilo zavarovano s hipoteko (angl. *mortgage*) – eno od oblik zastavne pravice, in sicer z nepremičnim premoženjem zavarovano terjatvijo. Hipotekarno posojilo po navadi dobi fizična oseba kot dolgoročno posojilo zaradi nakupa, gradnje ali prenove nepremičnine. Posojilo se zavaruje z zastavo v zemljiško knjigo vpisane nepremičnine, s katero posojilojemalec razpolaga ali jo s pridobljenimi sredstvi posojila kupuje. Na podlagi hipoteke ima upnik (banka) pravico zahtevati poplačilo svoje veljavne zapadle terjatve iz vrednosti zastavljene nepremičnine. Osnovna funkcija hipoteke je varstvo upnika, da bo njegova, s hipoteko zavarovana terjatev, poplačana. Če dolžnik ob zapadlosti terjatve ne plača, lahko upnik s hipotekarno tožbo od sodišča zahteva, da se nepremičnina proda, sam pa se poplača iz kupnine.

Pri tem so se hipotekarna posojila delila v dva razreda, in sicer na prvorazredna (angl. *prime*), ki so bila dana samo posojilojemalcem z zadostnimi lastnimi sredstvi in zadostnimi dohodki za odplačevanje obrokov. Drugorazredna (angl. *non-prime*) hipotekarna posojila pa se je odobravalo s precej nižjimi kriteriji, kar pa je pomenilo tudi večje tveganje njegovega rednega odplačevanja (Krugman, 2009a, str. 167).

Ta trg hipotekarnih posojil, na katerem odobravajo hipotekarna posojila različne finančne institucije, imenujemo primarni hipotekarni trg. Obstaja pa tudi sekundarni hipotekarni trg, kjer se te institucije financirajo.

Ker je ameriška vlada želela spodbuditi razvoj teh trgov, je oblikovala tri hipotekarne agencije³, ki so pomagale oblikovati posojila, dostopna širšemu krogu gospodinjstev, in s katerimi bi se hkrati vzpostavljali tudi sekundarni hipotekarni trg. Za odobrena posojila so nudile tudi garancijo, kar je njihova glavna prednost (Davidson et al., 2003, str. 75). Te institucije so od bank odkupile posojila, ki so jih le-te izdale posojilojemalcem za nakup nepremičnine, jih preko listninjenja dodale k različnim terjatvam in jih zapakirale v obveznice z določeno investicijsko bonitetno oceno. S tem so bankam omogočile dostop do dodatnega razpoložljivega kapitala za nadaljnja posojila.

³ To so Ginnie Mae (Government National Mortgage Association – GNMA), ki je v popolni lasti države, ter Fannie Mae (Federal National Mortgage Association – FNMA) in Freddie Mac (Federal Home Loan Mortgage Corporation – FHLMC), ki sta v zasebni lasti kot delniški družbi s pooblastili ameriškega kongresa in ju država samo sponzorira.

Ta proces listninjenja hipotekarnih posojil temelji na preoblikovanju hipotek v hipotekarne obveznice (angl. *mortgage backed securities, MBS*). Ta hipotekarna posojila predstavljajo terjatve, ki jih od bank, hipotekarnih podjetij in drugih originatorjev⁴ odkupijo državne ali privatne institucije⁵ in jih nato zberejo v paket posojil. Te institucije nato izdajo obveznice, ki predstavljajo terjatev na glavnico in obrestna plačila s strani posojilojemalcev.

1.2.4 Listninjenje kot finančna inovacija

Drugi način zavarovanja obveznic pa ni z nepremičnim premoženjem, ampak s premoženjem na splošno (angl. *asset backed securities, ABS*) in te obveznice imajo za poročstvo denarni tok določenega paketa osnovnih sredstev. Opirajo so se na precej širšo paleto terjatev, vključno s hipotekarnimi posojili, obveznicami podjetij, bančnimi posojili, avtomobilskimi krediti in kreditnimi karticami. Za vsemi temi oblikami stoji enak princip, pri katerem denarni tok iz posojil služi za izplačila kuponov imetnikom obveznic.

Ena od oblik ABS-ja so tudi obveznice, zavarovane z dolgom CDO (angl. *collateralized debt obligations*). Tudi te temeljijo predvsem na izdanih hipotekarnih obveznicah in na drugih terjatvah.

Listninjenje teh obveznic je teklo tako, da je banka, ki je odobrila hipotekarno posojilo, posojila na hipotekarnem trgu združila v pakete ali bazene denarja (angl. *pooling*), v katerih niso bila samo hipotekarna, ampak tudi druga posojila, in jih je kot take odprodala originatorjem, ki so oblikovali novo naložbo, zadolžnico CDO. Na ta način so banke lahko izboljšale likvidnost tistim terjatvam, ki vsebujejo kreditno tveganje in bi bile kot samostojne naložbe nelikvidne ali preveč kompleksne, da bi se investitor odločil zanje. Za razliko od tradicionalnega listninjenja je bilo število sredstev, ki jih vključuje CDO, nekoliko manjše po obsegu, so pa ta sredstva veliko bolj heterogena, z veliko koncentracijo izpostavljenosti individualnim dolžnikom. Prav zaradi te heterogenosti je bilo za investitorja veliko težje oceniti tveganje CDO, saj je treba poleg kreditnega tveganja upoštevati tudi korelacijo med posameznimi sredstvi, zajetimi v CDO.

⁴ Ime *originator* izhaja iz modela financiranja finančnih institucij »ustvari in posreduje« (*originate and distribute*), kjer banke odobrenih naložb ne ohranjajo v bilanci do njihove zapadlosti, temveč jih raje prodajo naprej oziroma določijo portfelj naložb, na podlagi katerih izdajo dolžniške vrednostne papirje, ki se plačajo s prihodki iz zastavljenega portfelja naložb.

⁵ Lahko so državne agencije (GNMA, FNMA, FHLMC) ali zasebne institucije, ki se imenujejo tudi posebna specializirana podjetja (angl. *special purpose entity – SPE: special purpose vehicle – SIV, special investment vehicle – SIE, special purpose corporation – SPC*).

Glede na tranše so bolj ocenjeni vrednostni papirji za investitorja pomenili manjši donos, vendar so bili s tem prej upravičeni do izterjanjih hipotekarnih izplačil. Šele ko so bile te terjatve izplačane, je šel denar za deleže z nižjo prednostjo. Zaradi tega naj bi bili deleži z visoko oceno bonitetne agencije relativno varna naložba, tudi če so se nekatera hipotekarna posojila nehala odplačevati. Ker so želeli prodati čim več varnih naložb, so bonitetne agencije ocenjevale tudi relativno slabe naložbe z visoko oceno, kar je sprožilo val drugorazrednega kreditiranja. Delež slednjega je ostal investitorju neznan, stopnje donosa na vloženi kapital so bile odvisne zgolj od ocene bonitetne agencije, ki je na račun večjega tveganja obljubljala večji donos. S tem so bila tveganja neplačila danih posojil s prodajo obveznic prenesena na tretjo osebo, ki za tveganje ni vedela, čeprav ga je z nakupom dejansko prevzela (Štiblar, 2008, str. 90).

Celoten proces tovrstnega listninjenja je temeljil na predpostavki, da bodo kupci hiš plačevali najeto hipotekarno posojilo, njihovo odplačevanje pa na predpostavki, da bodo cene nepremičnin še naprej rasle. Ker pa so poleti leta 2006 cene nepremičnin začele padati, je začelo postajati jasno, da nepremičninski balon nekje pušča. Če so še do tega trenutka posojilojemalci ob težavah z odplačevanjem lahko najeli drugo posojilo ali pa nepremičnino prodali, je s padcem cen postala anuiteta višja, kot je bila dejanska cena nepremičnine. Delež neplačevanja posojil se je zato strmo povečal, s tem pa CDO-ji niso vračali obljubljenega. Zato so se jih njihovi imetniki želeli na hitro znebiti, kar jim je še dodatno zniževalo ceno. Finančne institucije so ostajale z nelikvidnimi CDO-ji in so se morale dodatno zadolževati najprej pri drugih bankah, potem pa celo pri centralni banki, če niso želele propasti (Štiblar, 2008, str. 90).

1.3 Vloga finančne regulative pri razvoju finančnih instrumentov

Tako stanje na nepremičninskem in finančnem trgu se je v veliki meri zgodilo zaradi preohlapnih standardov in regulative. Bankam namreč ni bilo treba preverjati dohodkov ali sredstev posojilojemalca, zelo malo pozornosti se je posvečalo posojilojemalčevi zmožnosti odplačevanja posojila, prav tako pa banke niso zahtevale nikakršnega predplačila (Liebowitz, 2008).

Od depozitnih bank se načeloma zahteva, da imajo likvidnostne rezerve za sredstva, v katera nalagajo, zaradi možnosti neplačila dolgov ali padca vrednosti sredstev. Če bi na trgu utrpele

izgube na teh sredstvih, jim ravno rezerve omogočajo, da ne bi prišlo do prevelikega vpliva na kapital bank oz. lahko tudi varčevalcem izplačajo svoje vložke. Banke so namreč ključne za finančno stabilnost, zato so pod strogim nadzorom in regulativo centralne banke. Vendar pa so prav te zahteve, katerih namen je zagotavljanje stabilnosti in varnosti v finančnem sektorju, spodbudile nekatere banke, da so ustvarile strukture⁶, za katere te zahteve niso veljale in s tem zaobšle predpise. S temi strukturami so lahko nekatere zneske sredstev in obveznosti prenesle v zapletene pravne subjekte zunaj svojih matičnih bilanc v procesu listninjenja. S tem so lahko prikrivale dejanski kapitalski položaj podjetja, stopnjo finančnega vzvoda in tveganja, kar pomeni, da so lahko investicijske banke za razliko od depozitnih odobrile večje količine posojil z visokim tveganjem vračila glede na primerljive kapitalske osnove. Denarja torej niso posojale samo banke, temveč tudi te nebančne finančne ustanove, ki so bile zunaj regulative centralne banke.

Te ustanove, ki delujejo onkraj zakonsko urejenega sistema, imenujemo »vzporedni bančni sistem« ali »banke v senci« in so pri sedanji krizi igrale ključno vlogo, saj je delež sredstev zunaj klasičnega bančnega sistema leta 2007 obsegal 40 % vsote celotnega bančnega sistema ter je kot tak bil onkraj nadzora državne regulative (Krugman, 2009a, str. 160).

Delno je to situacijo povzročila sprememba Glass-Steaglovega zakona leta 1999, ki je močno zmanjšal regulacijo oz. je omogočil tudi klasičnim bankam, da sprejemajo bolj tvegane posle (Krugman, 2009a, str. 164). Delno pa je krivo tudi to, da je leta 2004 prišlo do sprememb v pravilu o zahtevani višini neto kapitala, kar je omogočilo holdingom investicijskih bank, da so bistveno povečali svoj finančni vzvod, kar pomeni, da so zvišali zneske dolga, ki bi ga še lahko servisirali.

Holdingi investicijskih bank⁷, ki so se odločili za udeležbo v novem projektu, imenovanem Program konsolidiranih nadzorovanih ustanov (angl. *Consolidated Supervised Entity Program*), so si omogočili, da njihove posamezne podružnice lahko vzdržujejo nižjo raven neto kapitala, kot je bilo določeno do tedaj. Vendar je bilo v ozadju predvsem prepričanje

⁶ Takšne strukture so na primer SIV, investicijski skladi (skladi tveganega kapitala – hedge skladi in pokojninski skladi), skladi denarnega trga, zavarovalnice, investicijske banke, hipotekarni posredniki itd., ki si prav tako kot banke kratkoročno sposojajo likvidna sredstva, na dolgi rok pa investirajo oziroma odobravajo nelikvidna posojila.

⁷ Ti holdingi so bili Bear Stearns Companies Inc., Goldman Sachs Group Inc., Lehman Brothers Holdings Inc., Merrill Lynch & Co. Inc. in Morgan Stanley. Sledila pa sta jim še Citigroup Inc. in JP Morgan Chase & Co, ki spadata med bančne holdinge.

ameriške centralne banke in drugih regulatorjev, da bo trg vse uredil sam, kar dokazuje tudi izjava Alana Greenspana⁸, ki je leta 2004 izjavil: „Ne le da so posamezne finančne ustanove postale manj občutljive za šoke osnovnih dejavnikov tveganja, pač pa je tudi finančni sistem kot celota postal bolj odporen.“ (Krugman, 2008, str. 164). Zato so zaradi zaupanja v prosti trg opustili regulacijo finančnega sistema.

2 KONCEPTUALNO JEDRO: IDEJA PROSTEGA TRGA

2.1 Liberalna izhodišča

Kot pove že ime, neoliberalizem izhaja iz liberalne misli, ki znotraj filozofije po mnenju Bella (1992, str. 231) pomeni troje – lahko označuje metodo kritike, ki temelji na razumu in izkušnjah; drugi tip se identificira s sekularnim humanizmom in idejo individualnosti, ustvarjalnosti ter vrednotami, utemeljenimi na humanističnem izročilu; tretje razumevanje pa se koncentrira okoli vrednote svobode. Tudi Rizman (1992, str. 15) navaja naslednje temeljne prvine liberalizma kot politične filozofije: na prvem mestu liberalizem označuje individualizem, tj. zagovarjanje moralne primarnosti osebe pred zahtevami katerekoli družbene kolektivitete. Naslednja, egalitarna prvina priznava kot legitimnega samo tisti družbeni red, ki med ljudmi ne dela razlike glede na njihovo (enako)vrednost in moralni status. Tretja, univerzalistična prvina se izraža skozi načelo moralne enotnosti vseh ljudi, ne glede na raso ali etnično pripadnost, in pripisuje sekundarni pomen njihovemu historičnemu ter kulturnemu formiranju. Melioracijska prvina kot zadnja pa zagovarja stališče, da je vedno mogoče popravljati ali izboljševati družbene institucije in vsakršne politične dogovore.

Vse te prvine postavljajo v središče koncept osebne svobode, ki je v kontekstu liberalizma sveta in neodtujljiva. Zato je v osrčju liberalizma vprašanje ravnotežja med močjo države in osebno svobodo posameznika, ki po liberalnem prepričanju posedujejo izvorno suverenost.

⁸ Alan Greenspan je bil predsednik sveta guvernerjev ameriške centralne banke 18 let, od leta 1987 do 2006.

2.2 Osebna svoboda kot izhodišče za svoboden trg

Liberalci pri povezovanju svobode in trga izhajajo iz Nozickove teorije upravičenosti, ki trdi, da imajo ljudje pravico, da svobodno razpolagajo s svojimi dobrinami in delom, ne glede na stopnjo produktivnosti. In na tej predpostavki, da so vsi upravičeni do dobrin, ki jih posedujejo, je izpeljano, da je pravična razdelitev tista razdelitev, ki je posledica svobodne menjave med ljudmi. Zato je kakršnokoli vpletanje države nepravično, saj posega v svobodno delovanje posameznika s svojim imetjem. Zato zagovarjajo koncept »minimalne« države, države, ki obdavčuje zgolj za vzdrževanje institucij, ki so potrebne za zaščito sistema svobodne menjave, npr. policije in pravosodnega sistema (Kymlicka, 2000, str. 159), ideje o nevpletanju države pa najdemo že v časih fiziokratizma, kjer so nevmešavanje države imenovali s politiko *laissez-faire*⁹. Moderna politika se je tako oblikovala skozi liberalistično ločitev civilne družbe in države. Sfera politike je bila omejena na sfero države, civilnodružbena sfera pa je bila sfera individualne produkcijske dejavnosti. Ekonomija je s trgom kot svojim konstitutivnim elementom znotraj te ločitve veljala za sfero civilne družbe. Trg pa seveda ni samo sfera ekonomije, temveč je tudi sfera države (Lukšič, 1994, str. 21).

Kot ugotavlja Wellhofer (v Lukšič 2003, str. 24), so se prvine liberalizma kot politične ureditve (svoboda, enotnost in univerzalnost) lahko preselile na trg kot centralni organizacijski princip z naslednjim razlogom: „Ker odvisnost na trgu ni bila razumljena kot politična odvisnost, je trg lahko veljal za temelj svobode. Tekmovanje vzajemnih tržnih odvisnosti je lahko prineslo enotnost, toda enotnost s svobodo. In končno, trg zagotavlja univerzalnost, ker je sodelovanje odprto vsem. Državljanstvo se je definiralo kot participacijo na trgu in trg je postal institucija, ki zagotavlja svobodo, enakost in univerzalnost.“

Usodni rez je med politiko in ekonomijo naredil prav Adam Smith, katerega revolucionarnost je v tem, da ekonomijo misli na podlagi družbe, trg pa kot izvajalca družbenega reda. Regulator družbe ni več politika, ampak odnose med ljudmi in nacijami upravlja ekonomska menjava, pri čemer trg v tej perspektivi ni omejen zgolj na tehnično orodje za organiziranje ekonomske dejavnosti, ampak ima veliko globlji sociološki in politični pomen. Vezi v družbi so namreč ohranjene zaradi osebnih interesov oz. vzajemnih koristi, saj kot pravi Smith (v

⁹ Stavok „Laissez faire, laissez passer, le monde va de lui meme“ (Pustite delati, naj gre, svet se vrti sam od sebe) je nastal kot odgovor tedanjih trgovcev na gospodarske ukrepe Colberta (1619–1683), finančnega ministra na dvoru Ludvika XIV., ki je želel pospešiti trgovino (Lah, 2005, str. 34).

Rosanvallon, 1998, str. 45) „se družba lahko obdrži med ljudmi, kakor se obdrži med trgovci, zaradi občutka, da je koristna, brez kakršnekoli čustvene vezi; četudi tedaj nobenemu človeku zaradi dolžnosti ali vozlov hvaležnosti ni mar koga drugega, se lahko družba še naprej obdrži s pomočjo zainteresirane menjave vzajemnih uslug, ki so jim pripisali ustrezno vrednost“. Zato „svoje večerje ne pričakujemo od mesarjeve, trgovčeve ali pekove dobrotljivosti, temveč prav zaradi skrbi, ki jo posvečajo svojim interesom. Ne nagovarjamo njihove človečnosti, temveč njihov egoizem; ne govorimo o svojih potrebah, temveč o njihovih koristih.“ (Smith v Rosanvallon, 1998, str. 45). Ekonomija na ta način postane sredstvo za vzpostavitev in ureditev družbenega, pri čemer postane ekonomski prostor edini možni prostor za udejanjanje družbene harmonije, nevidna roka trga pa mehanizem oz. nekakšen naravni zakon, ki to harmonijo vzpostavlja (Rosanvallon, 1998, str. 64). Posamezniki v družbi z delitvijo dela in menjavo ustvarjajo socializacijo in posledično družbo. Zato je družba *apriori* trgovska, saj jo interakcija med posamezniki šele ustvari.

Če je družbo pred pojavom trga regulirala politika in se je oskrbovala z vojaškim udejstvanjem, osvajanjem in plenjenjem, se je s pojavom trga mobiliziralo posameznike kot ekonomska bitja, ki prostovoljno vstopijo v proces menjave zaradi svojega lastnega interesa oz., kot pravi Friedman (1990, str. 131), je ekonomsko aktivnost milijonov mogoče usklajevati pravzaprav le na dva načina. Prvi je centralno usmerjanje, ki vključuje uporabo prisile – to je tehnika vojske in sodobne totalitarne države. Druga sestoji na prostovoljnem sodelovanju ljudi – to je tehnika tržišča. V tem smislu lahko rečemo, da je ideja o trgu nekakšen alternativni »politični model« (Rosanvallon, 1998, str. 7). Po Rosanvallonovem mnenju je Smithova inovacija prav v tem, da ekonomijo misli kot podlago družbe, trg pa kot izvajalca družbenega reda. Zato nas v nadaljevanju zanima prav slednji.

2.3 Naravni red kot podlaga za družbeni red

„Z Adamom Smithom se je trg razumel kot avtonomen glede na družbo in na politično skupnost, postal je institucija, ki je niso ustvarili ljudje, temveč narava. Zato je varen pred njihovim vpletanjem in vladajo mu njemu lastni zakoni“ (Wellhofer v Lukšič 2003, 24). Razloga za tako razumevanje pa ne gre iskati pri Adamu Smithu samemu, saj kot pravi Polanyi (2008, str. 198), je Smith naravo v fizičnem smislu zavestno izključil iz vprašanja bogastva kot materialne blaginje velike večine ljudstva, z namenom pokazati, da bogastvo ne

izhaja samo iz zemlje, temveč iz spretnosti delovne sile in razmerja med zaposlenimi in nezaposlenimi člani družbe¹⁰.

Razloge, da trgu vladajo naravni zakoni, gre iskati pri ekonomistu Townsedu, ki se je pri oblikovanju reforme za podporo revnim okoli leta 1763 ukvarjal tudi s t. i. *teoremom* o kozah in psih. Prizorišče je Robinsonov otok v Tihem oceanu, kjer se je domnevno izkrcał Juan Fernandez z nekaj kozami, da bi lahko morebitnim obiskovalcem ponudil meso. Koze so se namnožile v bibličnem obsegu in postale primerna hrana za pirate, v glavnem Angleže, ki so napadali španske trgovce. Zato se je španska oblast odločila pokončati koze tako, da je na otok izkrcala psa in psico. Psi so se s časom namnožili do te mere, da se je število koz močno zmanjšalo. Kot je zapisal Townsend (v Polanyi, 2008, str. 198): „Vzpostavilo se je novo ravnovesje, najšibkejše živali obeh vrst so med prvimi plačale dolg naravi; najhitrejše in najmočnejše so preživele.“ Iz tega je sklepal, da prava količina hrane uravnava številčnost človeške vrste ter da bo prav lakota „spodbudila in nagnala reveže k delu“.

Kot piše Bell (1992, str. 232), je biološko analogijo nadaljeval tudi marginalist Menger, nanjo pa se je skliceval tudi Hayek, ki je trdil, da je družba naravni proces, ki temelji na biološki adaptaciji, ki pripelje do »spontanega reda«. Menger (v Bell, 1992, str. 233) v tem duhu napiše naslednje: „Naravni organizmi nam, če jih gledamo od blizu, skorajda brez izjeme pokažejo resnično občudovanja vredno funkcionalnost vseh delov v odnosu do celote. Ta funkcionalnost pa ni posledica človekove preračunljivosti, temveč »naravnega procesa«. Podobno lahko pri številnih družbenih institucijah opazimo, da pripada do izraza funkcionalnost glede na celoto.“

Naravni vzgib v človeku je tako postal temelj, na katerem se oblikuje tisto družbeno, ki je ločeno od političnega. S tem premikom v sfero naravnega se je zgodil tudi premik v stran od moralnega in odgovornosti, kjer tržni zakoni kot naravni zakoni delujejo po svojem notranjem mehanizmu, na katere človek nima nikakršnega vpliva.

¹⁰ Fiziokratska ekonomska miselnost je prevladovala v času Adama Smitha in kot že ime namiguje – vladavina narave stvari –, so izhajali iz tega, da preživetje izhaja iz zemlje oz., kot je zapisal Mirabeau, se „sleherna politika začčenja z žitnim zrnom“ (Rosanvallon, 1998, str. 55).

2.4 Ekonomija kot socialna fizika

Kot smo videli, koncept trga omogoča nov način obravnave med vojno in mirom. S tem ko je nastala ekonomija, kot jo vidi Smith, se pravi kot udejanjanje politike, se v relaciji vojna-mir zgodi temeljni preobrat. Klasična vojna se je spremenila v industrijsko vojno, kjer je sovražnik konkurent, konkurenca pa poenoti interese in postane orodje izenačevanja, organizira pravičnost in mir, ker se opravlja brez ovir. Vojna postane orodje miru.

Na drugi strani se je razvil koncept družbe kot posledice naravnega ustroja stvari, ki pokaže, da je vojna pravzaprav naravno stanje, kjer se zopet po nekem naravnem vzgibu določa zmagovalce in poražence. Ves preobrat k orožju je bil torej nekakšna zvičajnost zgodovine, ki je preusmerila pozornost stran od očitnega – preživetja. S pojavom ekonomije in trga pa je preživetje postalo manj brutalno in bolj sofisticirano.

Glede na preživetje kot temeljni biološki imperativ in njegovo aplikacijo na ekonomsko sfero kot model, ki omogoča preživetje vrste, se je koncept ravnotežja vrst iz biološkega sveta preselil v družbenega. Preživetje je preoblečeno v lastni interes, ki prek delovanja mehanizma tržne cene kot nevidne roke¹¹ trga skrbi, da eni ne prevladajo nad drugimi, ampak kumulativno delujejo v smeri družbenega interesa.

Nevidna roka nosi v sebi idejo samoregulacije trgov, ki po mnenju Polanyiija (2008, str. 132–143) vsebuje tri predpostavke, in sicer, da tržno gospodarstvo nadzorujejo in usmerjajo tržne cene; vsa proizvodnja je namenjena za prodajo na trgu in vsi dohodki so iz te prodaje; če nič ne ovira formiranja in delovanja trgov, je sistem v ravnovesju. Ideja samoregulacije v sebi torej nosi neko temeljno zaupanje, da se bo trg urejal sam in se tako ohranjal v ravnotežju.

Če prepustimo polemiziranje o prvih dveh predpostavkah in se osredinimo zgolj na zadnjo, se

¹¹ Smith pravi, da posameznika pri uresničevanju vodi *nevidna roka*, tako da doseže cilj, ki ga sploh ni nameraval doseči. Ko uresničuje lastni interes, uresničuje tudi družbenega. Človeka torej nekaj *vodi pri menjavi* – ta metafizični vidik fizičnega udejstvovanja trgovanja je temeljna predpostavka ekonomske misli – pri čemer bo do prostovoljne menjave prišlo le, če bosta obe strani imeli koristi. Pri tem ni potrebna nobena prisila, da se ustvari sodelovanje med posamezniki. Zatorej naj bi posameznik, ki zasleduje le svoje cilje oz. koristi, obenem podpiral tudi družbeni interes.

lahko vprašamo, kaj ravnovesje sploh je. Samuelson kot vodilni ekonomist neoklasične sinteze je ravnotežje razlagal v tesni povezavi s fizikalnim zakonom, Le Chatelierjevim principom, ki pravi, da sistem, ki je v kemijskem ravnotežju, reagira na spremembe zunanjih faktorjev, ki ravnotežje določajo (koncentracija, temperatura, volumen ali pritisk), tako, da poskuša absorbirati, zmanjšati ali blokirati učinek teh sprememb tako, da ostaja v ravnotežju. Na splošno rečeno princip pravi, da vsaka sprememba v statusu quo sproži nasprotno reakcijo v sistemu. Ekonomska verzija tega principa pa pojasnjuje, da ima kratkoročno povpraševanje manjšo elastičnost kot dolgoročno, saj daljši časovni okvir omogoča novim faktorjem in cenam prilagoditev na spremembe. Kot pravi Kovač (2009b), je Samuelson-Chatelierjev princip termodinamike ključna zgodba njegovega simetričnega razumevanja naravoslovja in ekonomije kot nekakšne socialne fizike. Če zunanje razmere vodijo do neravnotežja ekonomskega sistema, se mu subjekti prilagajajo in vsaka prilagoditev pomeni hkrati tudi zmanjšanje obsega sprememb in prilagajanj.

Ko ekonomija postane socialna fizika ali socialna biologija, to ne pomeni samo tega, da je sprejela koncepte teh znanosti, ampak tudi celoten metodološki aparat, ki te znanosti vodi do novih znanj. V drugem delu magistrske naloge se bomo osredotočili na pečat metodologije teh pozitivnih znanosti, ki je zaznamoval tako klasično kot neoklasično ekonomijo.

A preden se osredotočimo na vlogo metodologije v ekonomiji, predstavimo še neoliberalizem, ki je koncept svobodnega trga pripeljal do njegove največje realizacije.

2.5 Neoliberalizem

2.5.1 Ideološki okvir

Neoliberalni program oz. Washingtonski konsenz¹², kot se ga pogosto imenuje v strokovni ekonomski literaturi, je v splošnem skupek ekonomskih in političnih idej, ki jih podpirajo vladajoče ekonomske in politične institucije razvitih industrijskih držav ter mednarodnih finančnih ustanov. Najsplošnejši skupni imenovalac je umik države iz ekonomije, program radikalne privatizacije, makroekonomske stabilizacije, delne liberalizacije in omejene kompenzatorne socialne politike (Bugarič, 1996, str. 3).

¹² Neoliberalizem je kot politični program nastajal v času Reaganove in Busheve administracije in primarno označuje konservativno stališče do domačih in globalnih ekonomskih ter političnih vprašanj.

Kot rečeno, neoliberalizem izhaja iz liberalizma, zato so temeljna izhodišča podobna – v osrednju je prepričanje o superiornosti trga nad kakršnokoli obliko regulacije ekonomije s strani države. Ta je prek lastninskega, pogodbenega, korporacijskega in bančnega prava lahko prisotna le pri vzpostavitvi temeljnih ekonomskih institucij, vsako nadaljnje vmešavanje v ekonomijo pa je nezaželeno (Bugarič 1996, str. 81). Država je po neoliberalni definiciji slab lastnik kapitala, zato je treba stremeti k ločitvi gospodarstva od države. Gospodarstvo samo shaja najbolje, saj je trg brez vmešavanja najboljši alokator dobrin. Vsako vmešavanje v tržni mehanizem je tako odstopanje od optimalne alokacije virov in s tem zniževanje dobička, kar posledično pomeni zmanjševanje razvoja in destimulacijo najboljših. Svobodni trg predstavlja naravno stanje in deluje po notranjem programu, samoregulirajočem mehanizmu inercije, ki nikoli ne zataji (Friedman v Pikalo 2003, str. 125).

2.5.2 Globalizacija – svobodni trg *par excellence*

Globalizacija je širok pojem, ki zavzema tako družbeno kot ekonomsko integriranost, a ker po eni strani neoliberalizem izključuje družbeno v smislu vplivanja na ekonomijo in po drugi deluje v okviru družbenega, je opredelitev globalizacije kot pojma oteženo. Posledica tega je obilica definicij, ki pretežno poenostavljajo sam pojav in ga omejujejo na področja, kjer so uporabljene. Kar je za trg trdil že Adam Smith¹³, velja tudi za globalizacijo – gre za multidisciplinaren koncept, ki ni zgolj ekonomski, temveč tudi družbeni in politični koncept (Svetličič, 2004, str. 19).

Glede na multidisciplinarno naravo globalizacije je njeno najbolj strnjeno definicijo podal Scholte (v Rizman, 2001, str. 19–20). Razdelil jo je v 5 pojavnih oblik – globalizacija kot internacionalizacija, liberalizacija, univerzalizacija, modernizacija in kot deteritorizacija.

Globalizacija kot internacionalizacija pomeni procese naraščajoče mednarodne izmenjave in medsebojne odvisnosti, ki se kažejo v ekonomskem smislu kot ogromni trgovinski in kapitalski meddržavni pretoki, v družboslovnem pa kot pretoki ljudi, informacij in idej.

¹³ Po mnenju Polanyija (2008, str. 188) v delu Adama Smitha ni nobenih znamenj, da bi ekonomski interesi postavljali zakone družbi. Lastni interes nas zgolj spodbuja, da delamo sami po sebi to, kar je koristno tudi za vse druge. Kot bi dodal Rosanvallon, Smith ne piše apologije nastajajočemu kapitalizmu, ne skriva razmerij med ljudmi za razmerje med blagi, družbenega življenja ne reducira na ekonomske dejavnosti – ekonomijo zgolj vidi kot podlago družbe, trg pa kot izvajalca družbenega reda.

Liberalizacija v globalizaciji pomeni odpravljanje ovir med državami, ki stojijo na poti nastajanja odprte globalne ekonomije brez meja oziroma pomenijo procese mednarodnega ekonomskega povezovanja. Globalizacija je povzročila tudi univerzalizacijo, kar pomeni, da je povzročila sintezo kultur in nekakšen globalni humanizem z uveljavitvijo gregorijanskega koledarja, kitajskih restavracij, širjenjem avtomobilizma itd. Modernizacija znotraj globalizacije pomeni, da se ključne strukture modernosti (kapitalizem, racionalizem, industrializacija, birokratizem ...) širijo po vsem svetu in nadomeščajo stare, tradicionalne strukture. Gre za imperializem v preobliki velikih korporacij, kot so McDonald's, Coca-Cola, Hollywood, CNN. Pod pojmom deteritorizacija pa Scholte razume globalizacijo v smislu rekonfiguracije geografije, kar pomeni, da družbenega prostora ne obvladujejo v prvi vrsti teritorialni prostori, teritorialne razdalje in teritorialne meje, ampak gre za proces, ki vsebuje preoblikovanje celotne prostorske organizacije družbenih odnosov in transakcij.

Definicija poskuša zajeti globalizacijo kot pojav ali proces, ki se dotika vseh ravni človeškega udejstvovanja. Z ekonomskega stališča pa je globalizacija za Stiglitz zgozlj tesnejše povezovanje držav sveta preko povečane izmenjave dobrin in storitev, kapitala ter dela (Stiglitz, 2006, str. 4).

Splošna in zgozlj ekonomska definicija globalizacije imata veliko skupnega oz. je družbena definicija zgozlj derivat ekonomskega prepričanja v svobodni trg. Če prevedemo Scholtejevo definicijo v ekonomski jezik, ugotovimo, da obstaja en prostor, en trg (deteritorizacija), v katerem obstaja pretok denarja/informacij/ljudi (internacionalizacija), ta pretok je prost (liberalizacija) in deluje po enakem principu (modernizacija) povsod (univerzalizacija), kjer denar/informacije/ljudje predstavljajo tri pojavne oblike kapitala. Z razširitvijo prostora produkcije in potrošnje na ves svet se je povečal tudi prostor, kjer kapital lahko kroži. In kot je ugotovil že Marx: „V cirkulaciji se torej prvotno založena vrednost ne le ohrani, temveč tudi *spremni* svojo velikost *vrednosti*, doda si presežno vrednost ali *poveča si vrednost*. In to gibanje jo *spremni v kapital*“ (Marx, 1961, str. 172). Bolj kot kapital kroži, bolj se večja njegova vrednost. Zato lahko rečemo, da je ekonomska globalizacija nadrejena samemu pojmu globalizacije in kot taka drži dejansko globalizacijo skupaj. Navsezadnje znotraj tega sistema vse kroži z nekim namenom – v skrbi za lasten interes povečati kapital¹⁴.

¹⁴ Želja po nenehnem povečevanju kapitala izhaja iz temeljne predpostavke ekonomista Milтона Friedmana, nekakšnega ustanovitelja neoliberalizma, ki je predpostavil, da podjetja težijo k najvišjim mogočim profitom,

Prav zaradi povečanega obsega potencialnega kroženja kapitala oz. globalizacije je po mnenju Mencingerja (2008) do sedanje krize tudi prišlo: »'Finančnih produktov' ni bilo mogoče prodati, kjer so nastajali, ameriške so kupovali v Evropi in drugod po svetu. Lastniki premoženja podjetij so bili na drugem delu sveta, nefleksibilno 'delovno silo' na enem delu sveta je bilo zmeraj mogoče nadomestiti z bolj fleksibilno na drugem delu. Da to ne bo moglo iti v nedogled, je bilo očitno že nekaj časa; sistem je bil nemoralen.«

Ta preplet kapitalizma in globalizacije lepo nakazuje Fulcher (2010) skozi globalno proizvodnjo, globalno delo na daljavo, globalni turizem, globalno kmetijstvo in globalni denar.

Globalna proizvodnja je skokovito narasla po letu 1985, ko so mednarodne korporacije na veliko vlagale v dejavnosti na tujem. Začetek tega procesa je bila rast proizvodnih obratov v Mehiki, saj je Mehika dovolila tovarnam, postavljenim v obmejnem pasu deset milj od ZDA, prost carinski uvoz surovin in delov, če je bil končni proizvod ponovno izvožen. Sporazum NAFTA je umaknil še druge ovire za trgovanje, zato je v Mehiko z namenom izkoristiti poceni delovno silo začel pritekati ameriški, evropski ter japonski kapital in zraslo je na tisoče proizvodnih ter montažnih obratov, sploh tekstilne, avtomobilske in elektronske panoge. Poceni delovna sila pa ni bila v interesu samo investorjev, ampak tudi države, saj so ti proizvodni obrati prispevali ključen delež v mehiškem gospodarstvu. Države s slabo gospodarsko rastjo so zato postale same zainteresirane za tako izkoriščanje, saj prebivalcem s tem zagotavljajo delo in večajo gospodarsko rast.

Korporacije, ki so preselile proizvodnjo na lokacije s cenejšo delovno silo, preseljujejo tudi storitvene aktivnosti (predprodajne, poprodajne) v kraje z manjšimi stroški. Globalno delo na daljavo je omogočil razvoj tehnologij, saj od kjerkoli lahko opravljajo informacijske in komunikacijske aktivnosti.

Globalni turizem je v zadnjih petdesetih letih narasel za 21-krat; iz 25 milijonov letno na 700 milijonov. Za mnoge najrevnejše države je postal glavni vir prihodkov. Deli sveta, ki so proizvodno nezanimivi, so lahko turistično privlačni in tuji kapital vlaga vanje; s tem zaposli

tudi domače prebivalstvo, čeprav glavnino prihodkov pobere sam, pogosto za ceno komercializiranja ali celo uničenja nekaterih avtentičnih lokacij.

Globalno kmetijstvo je tudi podvrženo ekonomiji obsega, zato so korporacije začele seliti pridelavo v revnejše države, poleg tega pa same skrbijo za vso mehanizacijo, brez katere ni uspešne rasti kultur, zlasti pa za kemične in biološke tehnologije, ki odpravljajo bolezni s pomočjo pesticidov in herbicidov, ali za genski inženiring. Malo kmetijstvo izgublja možnost za preživetje in ga po navadi prevzamejo korporacije. Naravni viri s tem postanejo blago, ki ima monetarno vrednost, tako kot tudi znanje z vidika intelektualnih pravic, ki jih pridobijo korporacije za svoje gensko spremenjene kulture in pesticide.

Razvoj tehnološke ter informacijske tehnologije je omogočil hitrejše poslovanje, hkrati pa je povečal tudi število poslov, ki jih je mogoče obdelati. To je v kombinaciji z izvedenimi finančnimi inštrumenti in trgovanjem z valutami enormno povečalo kroženje denarja v obtoku in sprožilo globalizacijo denarja, kjer je denar postal pravzaprav vir denarja.

Fulcher (2010) sklepa, da globalni kapitalizem sicer povezuje svet, čeprav hkrati ustvarja velike razlike v njem. Delno zato, ker ne obstaja nova stopnja organizacije na svetovni ravni, ki presega nacionalne enote, korporacije pa sledijo svojim interesom na račun izkoriščanja revnih držav.

Da globalizacija vnaša nepravilno in neenakomerno razporeditev dobrin, potrjuje tudi sicer njen zagovornik Stiglitz (2006, str. 9), ki v petih točkah našteje pet osrednjih problemov globalizacije: pravila, ki vzpostavljajo globalizacijo, so nepravilna in so oblikovana v prid industrializiranim državam; globalizacija favorizira materialne vrednote; globalizacija odvzema državam v razvoju njihovo suverenost oz. zmanjšuje demokracijo; z globalizacijo izgubljajo tako države v razvoju kot razvite države; globalizacija vsiljuje ekonomski sistem (amerikanizem) državam v razvoju .

2.5.3 Kritika konceptualnega jedra

Številni avtorji so se obregnili ob neoliberalizem, predvsem ob koncept prostega trga kot temeljne postavke, iz katere neoliberalizem na ideološki ravni črpa svojo utemeljitev. V tem kontekstu se sama ponuja primerjava med konceptom prostega trga, kot ga je nastavil Adam

Smith, in neoliberalno interpretacijo tega koncepta.

Klein (2009, str. 56) piše, da je neoliberalizem v bistvu nastal kot odgovor na marksistično misel, pri čemer so „marksisti imeli svojo delavsko utopijo, čikagovci¹⁵ pa podjetniško utopijo in oboji so trdili, da bi po njihovem načrtu nastopila popolnost in ravnotežje“. Podobno ugotavlja Rizman (2008), namreč, da si je neoliberalizem po socialdarwinistični nameri polastil Adama Smitha, podobno kot si je stalinizem Marxovo misel, čeprav si, kot bi dodal Kovač (2009b), neoliberalizem in marksizem delita del skupne Smithove intelektualne dediščine, ki govori o samodejnosti trga in njegovi emancipacijski vlogi. Trg je ekonomski in socialni, politični in kulturni vzvod moderne družbe, vsa ekonomska in socialna vprašanja imajo tržne rešitve, tržne pomanjkljivosti pa so manjše od državnih. Toda obstaja ključna razlika – tam, kjer Marx vidi protislovje trga in mu zato nasprotuje, neoliberalizem poudarja trg kot odrešujočo in univerzalno družbeno institucijo. Kritična točka je razumevanje trga in njegove regulacije. Za marksiste sta družbena lastnina in sistem načrtovanja nadomestek trga, državni kapitalizem in koncentracija finančnega kapitala pa pot do tega. Neoliberalci pa prisegajo na idejo samoregulativnega reda, hkrati pa zagovarjajo dominacijo tržnih institucij, ki jih zagotavlja politična volja moderne države. Interpretacija koncepta prostega trga je znotraj neoliberalnega dojemanja paradoksalna in prirejena za lastne potrebe in, kot ugotavlja tudi Rizman (2008), Smith ni pravi naslov za sklicevanje o vsemogočnosti trga – „v vsaj dveh njegovih ključnih delih (Bogastvo narodov in Teorija moralnih sentimentov) je razumevanje oziroma delovanje trga vpeto v stanoviten družbeni, moralni in politični institucionalni kontekst“.

Tudi Chomsky (1999, str. 39) opozarja na manj izpostavljeno Smithovo obsojanje nečloveških posledic delitve, ki „spreminja delovne ljudi v objekte, 'tako neumne in nevedne, kot je za ljudi sploh mogoče', v nekaj, kar bi morali preprečiti v 'vseh naprednih in civiliziranih družbah' z državnimi ukrepi, da bi premagali uničujočo silo 'nevidne roke'. Prav tako je slabo znano Smithovo prepričanje, da je 'državna regulacija v korist delavcev vedno upravičena in nepristranska, čeprav ne, 'kadar je v korist gospodarjem'. Neznanka je tudi Smithov poziv k enakosti izida, ki je bil v središču njegovega dokaza za svobodne trge“.

In če že obstaja nekaj, čemur pravimo prosti trg, potem so po mnenju Smitha ravno kapitalisti

¹⁵ Chichaška univerza s Friedmanom na čelu je najbolj radikalno zagovarjala ekonomijo prostega trga, kamor se država absolutno ne sme vpletati.

tisti, ki predstavljajo glavni strah, da se svobodni trg ne bo nikoli realiziral. Smith tako nikoli ni bil apologet kapitalizma, saj je verjel, da sta glavna nevarnost prostemu trgu ravno „kapitalistična lakomnost in monopolistični duh“ (McNally, 2006, str. 32).

To je pravzaprav očitno, saj kapitalisti sploh nočejo svobodnega trga – „raje imajo trge, ki so delno svobodni. Razlog je jasen. Recimo, da bi obstajal trg, v katerem bi bili vsi dejavniki resnično svobodni, se pravi trg, v katerem bi bili vsi dejavniki brez omejitev, kjer bi bilo zelo veliko prodajalcev in zelo veliko kupcev in v katerem bi se pretakale popolne informacije. [...] Na takem popolnem trgu bi bilo zmeraj mogoče, da bi kupci barantali s prodajalci, tako da bi imeli absolutno minimalen dobiček. Tako nizka raven dobička bi povzročila, da bi postala kapitalistična igra za proizvajalce popolnoma nezanimiva, s čimer bi spodnesli ves sistem“ (Wallerstein, 2006, str. 36).

Zato so se v praksi na teh t. i. svobodnih trgih pojavili dominantni akterji, ki pod vplivom ekonomske in politične regulacije zavzamejo monopolne in oligopolne položaje. V takih razmerah sta prosti trg in svobodna trgovina daleč od idealnega stanja, saj tržne sile ne delujejo neodvisno.

Zato je začetna predpostavka o „fundamentalistični veri čikaške šole ekonomije, da je svoboden trg popoln znanstveni sistem, v katerem posamezniki, ki delujejo na podlagi svojih koristoljubnih želja, ustvarjajo maksimalno korist za vse“, iz katere lahko izpeljemo, da je, „če je znotraj gospodarstva svobodnega trga nekaj narobe – visoka inflacija ali naraščajoča brezposelnost –, to zato, ker trg ni v resnici svoboden“ (Klein, 2009, str. 58), že v začetku zgrešena.

Namreč, čikaška šola v tem kontekstu vidi ekonomski sistem kot naraven sistem, v katerem delujejo matematični in naravni zakoni oz., kot smo že zapisali, »po notranjem programu, samoregulirajočem mehanizmu inercije, ki nikoli ne zataji« (Frieman v Pikalo, 2003, str 124).

In če se vrnemo k analogiji z marksizmom, potem so marksisti na poti do blaginje videli kot oviro predvsem kapitaliste, čikaški šoli pa ovire do blagostanja niso predstavljali delavci – glavni problem je bilo nekaj zunaj sistema trga, bila je država, ki je s svojimi ukrepi v duhu keynesjanske politike vplivala na gospodarske tokove in bila pri tem početju tudi zelo uspešna. Ni samo ZDA popeljala iz velike recesije, v strahu pred ponovnim preobratom k

nacizmu in fašizmu so evropske države sprejele načelo, da mora tržno gospodarstvo zagotoviti dovolj temeljnega dostojanstva državljanom, da se ne bi ponovno obračali k tovrstnim ideologijam. Nova ekonomija je doživljala uspehe tudi v državah v razvoju, predvsem v Latinski Ameriki, kjer so t. i. razvojni ekonomisti predlagali navznoter usmerjeno strategijo industrializacije, namesto da se zanašajo na izvoz naravnih virov, katerih cena pada. Vsi uspehi keynesjanske politike bi, skratka, morali pustiti teorijo čikaške šole za katedrom, a ker so lastniki kapitala iz te igre potegnili še najmanj, je čikaška šola s Friedmanom na čelu predstavljala prav tisto, kar so potrebovali, če so iz splošne širitve trgov in blaginje želeli iztržiti še več zase (Klein, 2009, str. 61).

Verovanje v moč, ki je privatne interese združila, pa ni nič drugega kot verovanje v moč trga, ki na neviden način prek „Smithove roke vnaša slogo tam, kje je videti samo strasti in interese“ (Klepec, 2008, str. 49). Vendar je praktična implementacija ideje nevidne roke zgolj pokazala, da je trg dejansko svoboden za tiste akterje, ki na njem zavzemajo dominantno pozicijo, in hkrati nesvoboden za vse tiste, ki so postavljeni na obrobje.

Ta dihotomija nas napelje na Hegla, ki v Filozofiji zgodovine pravi, da je celotna svetovna zgodovina napredek v zavesti svobode in slednja kot taka predstavlja poslednji smoter sveta oz. »svetovna zgodovina kaže samo na to, kako prehaja duh polagoma do zavesti in do hotenja resnice« (Hegel, 1967, str. 24–25, 64). Ta teleološki pogled na zgodovino, ki predpostavlja tako neki cilj kot pot do njega, je odprl celo plejado interpretacij. Če se omejimo zgolj na filozofijo ekonomije in izpostavimo dve skrajnosti, lahko omenimo Marxa, ki je videl poslednji smoter sveta v komunistični družbi, do katere vodi razredni boj s končno zmago proletariata, in Friedmana, ki je videl prosti trg kot način prihajanja duha do te resnice in svobode, saj, kot je nekje dejal, zgodovina nakazuje, da je kapitalizem nujen pogoj za svobodo. Svojo misel je oblikoval na načelih svojega učitelja Fredericha Hayeka¹⁶, ki je trdil, da je vsako vmešavanje države v gospodarstvo »pot v suženjstvo«, ta pa je nemara spet črpal iz Heglove filozofije zgodovine, po kateri se je družba začela s sužnjelastniško, torej je temeljila na razmerju gospodar-hlapec in se giba proti bolj enakovrednemu razmerju v obliki liberalne družbe.

Revizija neoliberalizma je pokazala, da nevpletanje države vodi »v suženjstvo« in da je

¹⁶ Frederich Hayek je še en nobelovec in zagovornik ideje o gospodarski svobodi, tudi učitelj Friedmana.

kapitalizem nujen pogoj kvečjemu za ekonomsko svobodo, v kateri pa ni sledu o svobodi posameznika, ki se pojavlja kot temelj liberalne družbe. O »koncu zgodovine«, ki se bo končala s to liberalno demokracijo in več kot le zgolj pravno-formalno enakostjo, piše Fukuyama (1992) v istoimenski knjigi, kjer sicer v sklepnem poglavju tudi sam izraža zadržke nad človekom, da naj bi povsem opustil »boj za potrditev«¹⁷ v imenu miru, vendar vseeno vidi družbo 21. stoletja kot družbo, ki je postavila temelje liberalni demokraciji in s tem začela zadnje poglavje zgodovine, saj „na koncu zgodovine liberalna demokracija nima nobene resne konkurence več. [...] Videti je, da obstaja splošen konsenz, ki sprejema teze liberalne demokracije kot najbolj racionalno obliko vladanja“ (Fukuyama, 1992, str. 211).

Teza Fukuyame je zanimiva in večino razglabljanja o njej opravi v delu že avtor sam – osrednje vprašanje je, kako da liberalna demokracija ne uspe preživeti v praksi oz. zakaj kljub splošnemu konsenzu o njeni optimalnosti ne obstaja realna implementacija njenih izhodišč. Fukuyama priznava, da med državo in ljudmi vseeno obstaja določen razkorak, saj so države politične kreacije, narejene z namenom organizirati družbo, medtem ko so ljudje 'že-obstajajoče moralne skupnosti'. V teh vrednotah počiva Thymos¹⁸ ali boj za potrditev, ki ruši racionalno vzpostavljen mir države, najradikalneje v obliki nacionalizma, religije in socialne neenakosti (Fukuyama, 1992, str. 211).

Na svobodnem trgu, kjer ni racionalno vzpostavljenega miru s strani države, boj po potrditvi, ki ni nič drugega kot Smithov osebni interes, ne teče v smeri konca zgodovine, temveč v smeri njenega nenehnega ponavljanja. Država kot sredstvo vzpostavljanja tega miru je nujna, če hočemo, sklicujoč se na Fukuyamo, da zgodovina človeštva ni krožen, temveč linearen proces, ki ima svoj konec v liberalni demokratični družbi in v svobodi posameznika.

S tem smo končali ideološki okvir neoliberalizma in v nadaljevanju se bomo posvetili metodološkemu ozadju konstruiranja ekonomskega znanja ter iz njegove analize poskusili

¹⁷ Pojem Fukuyama vpelje na podlagi interpretacije Kojevéja kot načelo, po katerem se en človek bori z življenjem za pripoznavanje drugega za goli prestiž, in ta ponos je predstavljen kot del njegove temeljne identitete in kot osnovna distinkcija od živali. V Heglovskem smislu koncept lahko razlagamo tako, da samozavedanje obstaja samo, če je pripoznano od drugega samozavedanja, vendar hkrati samozavedanje lahko izpričuje lastno samostojnost samo, če presega in niči drugo samostojnost. Zato se spusti v boj za življenje in smrt, boj za pripoznavanje (Dolar, 1992, str. 26).

¹⁸ Tymos je po Platonu poleg strasti in razuma tretji del duše in pomeni duševnost – tisto, kar žene človeka, da išče potrditev svoje vrednosti (Fukuyama, 1992, str. XVI).

ugotoviti kritične točke. Vendar je pred tem potreben teoretični vpogled v naravo znanja in znanstvenih teorij, saj je na tej osnovi možno opazovati odstopanja od konkretnih znanj.

3 METODOLOŠKO JEDRO: INSTRUMENTALIZEM

3.1 Epistemološka narava znanja

Kot pri vsaki drugi stvari se tudi teže znanja zavemo predvsem takrat, ko se nam zdi, da ga nimamo. Svetovna gospodarska kriza je izpostavila problem ekonomskega znanja in s tem opozorila na neprijetnost, da je očitno potrebno novo. Vendar se v tem kontekstu postavi pravzaprav očitno vprašanje, kaj znanje sploh je, ker je enkrat sprejemljivo in naslednjič ne, da se v nekem trenutku ali situaciji lahko nanašamo nanj, v neki točki pa se izkaže kot neadekvatno in ga ne priznavamo več.

Pri iskanju odgovora na vprašanje, kaj znanje pravzaprav je, se za najbolj osnoven odgovor lahko obrnemo na spoznavno teorijo, ki ne nazadnje skuša rešiti temeljna vprašanja človeškega spoznanja in razmišlja o „*možnosti, izvorih, o predmetu, o mejah in o upravičenosti oz. veljavnosti spoznanj*“ (Ule, 2001, str. 3). Zato Ule (2001, str. 11) opredeli spoznanje kot „*adekvatno, objektivno preverljivo in racionalno upravičeno miselno zajetje predmetov in stanj stvari*“. Pri tem izpostavi, da sintagma »racionalno upravičeno« meri na vse tisto, kar mora pristopiti k miselnemu zajetju predmeta ali stanja stvari oz. prepričanju (verjetju), da bi to bilo spoznanje. In iz tega lahko izluščimo tudi definicijo znanja – znanje je resnično in racionalno upravičeno prepričanje in kot Ule (2001, str. 11) v nadaljevanju še bolj nazorno zapiše, je znanje „*relativno trajen kognitivni rezultat oz. dosežek spoznanja*“. Pri prvi definiciji zbode v oči beseda prepričanje, ki je neke vrste verovanje in na prvi pogled ne spada v kontekst znanja, kjer čustvena ali intuitivna dimenzija nimata kaj početi, koncept verovanja in prepričanja pa prav to dimenzijo izrazito vsebuje ter na njej pravzaprav kar temelji. Na tem mestu se ne bomo spuščali v vso problematiko, ki ga koncept prepričanja sproža znotraj spoznavne teorije, vendar dodajmo, da ne govorimo o psihološkem prepričanju ali verovanju, temveč o logičnem, epistemološkem prepričanju, t. j. prepričanju, kjer gre za „razumno stavo subjekta na resnico propozicije“ (Ule, 2001, str. 111). Posplošeno rečeno, govor je o utemeljenem prepričanju, kar pa ne pomeni, da iz sicer resničnih premis ni mogoče potegniti neresničnega sklepa. Druga pozornost vzbujajoča sintagma je znanje kot *relativno trajen rezultat spoznanja*, ki ne relativizira zgolj trajanja znanja, temveč tudi znanje samo in ne nazadnje tudi spoznanje, katerega derivat je.

Da pa spoznavna teorija kar najširše zajame definicijo znanja, lahko razberemo tudi iz

definicij znanja aktualnih referenčnih avtorjev s področja upravljanja znanja.

Nonaka in Takeuchi (v Pavlin, 2002, str. 33) tako govorita o znanju kot o dinamičnem procesu utemeljevanja resničnosti osebnega prepričanja. Znanje je za njiju predvsem tisto, kar znamo in v kar verjamemo – je zgolj potrjena resnična domneva (angl. *justified true belief*), pri čemer ni tako pomembno končno stanje kot aktivnosti, s katerimi se domnevo potrjuje. V odnosu do informacije¹⁹ pa dodajata, da se znanje vedno nanaša na prepričanja, uresničevanje in smoter.

Davenport in Pusak (v Pavlin 2002, str. 32) opredeljujeta znanje kot spremenljivo mešanico kreativnih izkušenj, vrednot, miselno povezanih informacij in strokovnih spoznanj, ki omogoča okvir za vrednotenje in vključitev novih izkušenj ter informacij. Za njiju je znanje informacija, opremljena z izkušnjami, resnico, presojo, intuicijo in vrednotami – gre za enkratno kombinacijo, ki posameznikom in organizacijam omogoča soočanje z novimi situacijami in spremembami.

Tudi Pavlin (2007, str. 35) pravi, da je opredelitev, ki izvira iz antične filozofske tradicije, dovolj splošna, da jo sprejemajo in povzemajo tudi novejšje teorije. Znanje torej ni objektivna resnica, temveč zgolj utemeljeno prepričanje, v skladu s katerim delujemo.

Ta hitri vpogled v razlago znanja, kot ga vidi spoznavna teorija in tudi kot obče sprejeta osnovna definicija znanja, nam pokaže, da znanje nikoli ni absolutno in vedno vsebuje verovanje oz. prepričanje²⁰. Staro kartezijsko vprašanje, kako lahko povsem nematerialni miselni subjekt doseže spoznanje njemu povsem drugačnega materialnega sveta (Ule, 2001, str. 19), še vedno opozarja na nepopolne človeške propozicije²¹ za absolutno spoznavanje njegove realnosti, v novoveškem duhu tudi pušča priprta vrata za dvom, ki je ne nazadnje gonilo, da s spoznanji nikoli nismo zadovoljni in iščemo vedno nova, ter po drugi strani nameni določen prostor tudi njegovemu nasprotju prepričanju, da v neke temelje vseeno verjamemo in na njih lahko gradimo vedno više. Vendar prav pri slednjem obstaja nevarnost,

¹⁹ Informacija je podatek s pomenom, podatek pa je nabor simbolov ali dejstev (Pavlin, 2002, str. 37).

²⁰ Kot že rečeno, znotraj spoznavne teorije govorimo o epistemološkem prepričanju, sodobne teorije menedžmenta znanja pa prepričanje utemeljujejo tudi znotraj čustvene in intuitivne kategorije.

²¹ Propozicije so implicitne predikativne forme – tisto, kar izražamo v obliki stavkov, ki izražajo vsebino spoznanja oz. znanja (Ule, 2001, str. 12).

da podležemo dogmatizmu, kjer nekritično sprejemanje znanja, tudi ko se to izkaže za zmotno, lahko pripelje do situacij, kot je gospodarska kriza²².

Krugman (2009a, str. 18) sicer v nekem drugem kontekstu uporabi naslednjo metaforo: „Pa saj so enačbe in diagrami uradne ekonomije največkrat samo zidarski oder, ob katerem se gradi pomembna intelektualna zgradba. In ko je ta zgrajena, se zidarski oder lahko podre in ostanejo samo preprosto povedana dejstva.“ Kljub temu da neoliberalna ekonomija še danes stoji na enačbah in diagramih, ki v svetu matematike prav tako še danes držijo, se znanje, vsa ta preprosto povedana dejstva, vseeno lahko podre, ko mu odmaknemo oder. Vso matematiko ekonomije lahko razumemo kot premise, iz katerih so bili izpeljani nekateri sklepi in, kot je bilo že rečeno, resnične premise ne vodijo nujno do resničnih sklepov²³. Tako da je v omenjeni Krugmanovi metafori pravzaprav ravno obratno – zidarski oder je še najbolj trden del neoliberalnega gradbenega podviga, saj se je zgradba podrla, ko je ta še stal.

Samuelson (1963, str. 236) je metaforo zidarskega odra zapeljal tako: „Abstraktni modeli so kot zidarski odri pri gradnji zgradbe, ampak zgradba mora stati sama. Če abstraktni model vsebuje empirične netočnosti, moramo model zavreči, ne pa prikivati njegovih napak.“

Te empirične netočnosti ter nekoherentnost med teorijo in empirijo je kriza razgrnila najjasneje doslej. Pri iskanju napak v znanju pa moramo najprej pogledati referenčni okvir nastajanja znanja, ki se kaže v metodologiji znanstvenih teorij.

3.2 Metodološka narava znanja

3.2.1 Oblike znanstvenega mišljenja

Z gospodarsko krizo so razhajanja znotraj ekonomije stopila zunaj akademskih krogov in postala bolj ali manj del vsakodnevnih polemik. Vendar pa ta razhajanja obstajajo znotraj stroke že nekaj časa, ker so, kot pravi Sušjan (1995, str. 9), posledica nekaterih temeljnih metodoloških dilem v znanosti. Dow (v Sušjan, 1995, str. 9) te dileme razlaga kot posledico

²² Neoliberalizem je na določeni točki presešel ekonomsko teorijo in prešel na novo raven nekakšne ekonomske ideologije, ki se ji je slepo verjelo, kljub temu da so nova spoznanja iz realnosti njegovo utemeljenost izpodbijala.

²³ Taki pojavi so znani kot Gettierjevski problemi, kjer je prikazano, da ima neka oseba resnično in (subjektivno) upravičeno prepričanje, a vendar ne moremo reči, da ima znanje (Ule, 2001, str. 122).

razlik v načinu mišljenja, ki temeljijo na različnih vrednostnih merilih oz. načinih argumentiranja in oblikovanja teorij. Izpostavlja dva vzorca mišljenja, ki sta se v dosedanji civilizacijski zgodovini uporabljala kot načina razmišljanja in sklepanja.

3.2.2 Deduktivno-hipotetična metoda: Kartezijansko-evklidski način mišljenja

Deduktivno-hipotetična metoda je metoda sklepanja, kjer se držimo logičnega sklepanja iz predlaganih hipotez. Po tej metodi imamo lahko o empiričnem svetu na voljo namreč le domneve oz. hipoteze, ki so bolj ali manj zanesljive. Hipoteze so tako kot splošni stavki potrebne zato, ker ne moremo izčrpati vseh možnih primerov iz stvarnosti, lahko pa s preverjanjem in raziskovanjem te stvarnosti hipoteze spreminjamo ali dopolnjujemo. Od kod hipoteze izvirajo, ni pomembno – lahko iz opazovanja, domišljije ali celo sanj, pomembno je le to, ali jih lahko potrdimo ali ovržemo.

Iz te metode izhaja »kartezijansko-evklidski« način mišljenja, poimenovan po dveh matematikih, Evklidu in Descartesu; zlasti slednji je izpostavil soodvisnost med metodo, sistemom in matematičnostjo oz. kot bi sam rekel: „V matematiki je vse, v čemer raziskujemo red ali mero in je brez pomena ali iščemo to mero v številih ali v figurah, v zvezdah ali zvokih ali v kateremkoli drugem objektu. Potemtakem mora obstajati znanost, ki razlaga vse, kar se da raziskovati glede reda in mere [...]. To znanost označujemo [...] kot univerzalno matematiko“ (Descartes, 1957, str. 123). Kriterij po Descartesu pojmovane matematike je namreč predvsem red, „red pa je tisto, po čemer je metoda to, kar je. Metoda in matematika, ki ju ima v mislih Descartes, sta eno in isto“ (Hribar, 1984, str. 11). Bistvo te metode je zato „postavitev temeljnih definicijskih ali očitnih resnic oziroma aksiomov, iz katerih je nato z deduktivno logiko mogoče izpeljati teoreme o povezavah, ki niso navzven očitne [...]. Teorija se mora podrediti sistemu razmišljanja, ki ga opredeljuje nabor aksiomov“ (Dow v Šušjan, 1995, str. 9). Metoda logike po tem mišljenju je tako dedukcija, saj iz splošnega (aksioma) sklepa na konkretno (teoremi). To mišljenje se je širilo tudi zunaj matematike v metodologije drugih znanosti mimo očitnega dejstva, da je aksiome mogoče postavljati zgolj v matematiki, ki je kot znanost neodvisna od realnega sveta, medtem ko se druge znanosti ukvarjajo prav z razlago in opažanji realnosti. Vendar je nemara prav estetska vrednost te metode, ki omogoča oblikovanje sklenjenega logičnega sistema, podkrepljenega z elegantnim matematičnim formalizmom kot vrhuncem znanstvene čistosti, postavila ta način mišljenja za merilo znanstvenosti drugih disciplin, ki se temu idealu lahko samo bolj ali manj približajo (Šušjan, 1995, str. 10).

3.2.3 Induktivna metoda: Romansko-babilonski način mišljenja

Induktivna metoda na prvi pogled deluje kot diametralno nasprotje deduktivne metode, namreč sklepanje iz posameznega na splošno. Vendar je induktivni sklep zgolj verjeten, kajti lahko imamo različne premise in napačen sklep, pri deduktivni metodi pa ni mogoče, da bi imeli resnične premise in napačno ugotovitev. Zato so induktivni sklepi zgolj po imenu, saj predstavljajo bolj izjave o verjetnostnih ocenah določenih stanj stvari ob določenih predpostavkah (Ule, 2006, str. 105). Strogo logično gledano ta metoda zato nima prave teže, kar pa ne pomeni, da nima vrednosti v epistemološkem smislu. Zato induktivno metodo kot uporabno metodo znanosti imenujemo *abdukcija* oz. sklepanje na najboljšo razlago, kjer gre za nelogično metodo, ki med različnimi hipotezami izbere najbolj verjetno. Ključ, po katerem izberemo najverjetnejšo razlago, sicer temelji na indukciji – izberemo tisto, ki se nam na podlagi izkušenj zdi najverjetnejša in hkrati »najvarčnejša« po načelu Ochamove britve: najpreprostejše razlage so najbolj verjetne oz. imajo prednost tiste teorije, ki razlagajo dejstva z najmanjšim številom vzrokov (Okasha, 2002, str. 43).

Drugi način mišljenja je »romanski« ali »babilonski« in izhaja iz predpostavke, da absolutno natančnih in splošno veljavnih aksiomov ni mogoče oblikovati. Teoretično obravnavo nekega sistema zato ni priporočljivo zasnovati na dedukciji iz nabora aksiomov, ki naj bi veljali za celoten sistem, saj so njegovi deli praviloma vselej kompleksni in med seboj prepleteni in jih na splošno ni mogoče nedvoumno označiti. Zato so potrebni različni metodološki pristopi, ki se vzajemno dopolnjujejo in zato realneje razlagajo sistem (Šušjan, 1995, str. 10). Babilonski način mišljenja tako sloni na induktivni logiki, kjer je vsak del sistema obravnavan ločeno in individualno, končni sklepi o naravi sistema pa izhajajo prav iz obravnave teh delov.

Oba načina mišljenja vplivata na znanstvene teorije, kar si bomo pogledali v nadaljevanju.

3.2.4 Implikacije

3.2.4.1 Znanstvena razlaga, znanstvena napoved in problem simetrije

Primarni cilj znanosti je bil od nekdaj poskus razlage sveta, ki nas obdaja. Ta vzgib je vodil vsa prelomna odkritja v zgodovini znanosti, saj se je v ozadju vedno skrivala želja po razjasnitvi nekega problema. Vendar pojem znanstvene razlage ni tako samoumeven. Znanstvene razlage se od vsakdanjih razlag razlikujejo predvsem po tem, da so veliko strožje

formulirane, in sicer kot urejene množice stavkov, ki nam nudijo razloge za sprejemanje določenega stanja stvari, opažene zveze med pojavi kot dejanskega stanja stvari oz. kot dejanske splošne zveze, npr. znanstvenega zakona. Med stavki, s katerimi opišemo razloženo, in stavki, ki opisujejo tisto, s čimer razlagamo, mora obstajati trdna povezava, ki nudi argument v podporo razloženemu (Ule, 2002, str. 49). V svojem bistvu so znanstvene razlage predvsem odgovor na vprašanje, ki nam jih postavlja izbrano empirično gradivo (rezultati opazovanj, merjenj, poskusov ...), npr. zakaj v določenih pogojih nastopijo določena dejstva in zakaj se pojavljajo določene regularnosti ali razvojne tendence v procesih. Odgovor na ta vprašanja poskušamo najti tako, da empirične ugotovitve racionalno povežemo s potrjenimi domnevami, zakoni ter drugimi empiričnimi ugotovitvami, ki skupaj tvorijo neko bazo objektivnega in splošnega znanja (Ule, 1996, str. 107–113).

Čeprav obstaja znotraj filozofije znanosti obširna razprava glede delitve znanstvenih razlag in njihovih modelov, se bomo tukaj omejili na temeljno delitev znanstvene razlage po C. G. Hempelu, s katerim se je vsa razprava o razlagah začela in iz katere bolj ali manj izhajajo vse druge verzije. Hempel jih v osnovi deli na deduktivne in induktivno-statistične, njegov model pa se imenuje Model razlage s krovnim zakonom.

Deduktivna razlaga predstavlja idealno obliko znanstvene razlage in se deli na deduktivno-zakonsko ter deduktivno statistično razlago. Pri prvi pojasnitvi tisto, kar razlagamo, logično izhaja iz konjunkcije nekih zakonskih stavkov²⁴, pri drugi pojasnitvi pa tisto, kar razlagamo, logično izhaja iz nekega statističnega zakona²⁵. Induktivno-statistična razlaga je razlaga, pri kateri posamezen dogodek razlagamo s pomočjo statističnih zakonov, verjetnost pa izhaja iz same narave induktivne metode²⁶. Ta metoda se uporablja tudi zunaj znanstvenih namenov, predvsem ko želimo razložiti vzroke kakšnih dejstev ali vedenj (Ule, 2006, str. 64).

Hempel je postavil tudi model znanstvene razlage, in sicer model razlage s krovnim zakonom,

²⁴ Primer je razlaga, zakaj led plava na vodi, kjer pojav razlagamo s pomočjo Arhimedovega zakona in dejstva o gostoti ledu in vode, kjer je led redkejši (Ule, 2006, str. 64).

²⁵ Primer so statistične zakonitosti, ki določajo odstotek pojavljanja določene lastnosti v populaciji, npr. 50-odstotno možnost, da se rodi deček ali deklica, deduktivno razložimo iz Mendlovih zakonov genetike (Ule, 2006, str. 64).

²⁶ Primer induktivno-statistične razlage je pričakovano dejstvo, da pacient ozdravi od infekcije, če mu vbrizgamo penicilin, ker je zelo verjetno, da bo ta preprečil infekcijo (Ule, 2006, str. 64).

v katerem je predlagal, da imajo znanstvene razlage logično strukturo argumenta, to je niza premis, ki jim sledi sklep. Sklep govori o tem, da se je pojav, ki potrebuje razlago, dejansko zgodil, premise pa povedo, da je sklep resničen. Pri vsem tem velja, da je sklep posledica premis (je deduktiven), premise morajo biti resnične in med premisami mora biti vsaj en splošen zakon. Po Hemplovem pojmovanju tako pomeni razložiti pojav pokazati, da njegov nastop deduktivno izhaja iz splošnega, krovnega zakona, kar ima zanimivo filozofsko posledico. Krovni zakon nam ne omogoča samo razlage pojava, omogoča nam tudi njegovo napoved. Zato je po Hemplovem mnenju vsaka (deduktivna) znanstvena razlaga tudi napoved (Okasha, 2002, str. 53).

Krovni zakoni oz. zakonski stavki so v tem primeru stavki, za katere velja pogoj univerzalnosti – da ne omenjajo konkretnih objektov ali prostorsko-časovnih okoliščin, pogoj številske nedoločenosti – da se njihov obseg veljavnosti ne izčrpa v določenem številu primerov, ter pogoj protidejstvenosti – da ne veljajo le za vse dejanske primere, temveč tudi za neobstoječe, a mogoče primere. Pri tem je vse zakonske stavke treba razumeti kot teorijski optimum sedanje znanosti, saj so ti podvrženi številnim spremembam in dopolnitvam znotraj njihovega razvoja, pri čemer imajo temeljni zakoni, ki določajo nujne pogoje fizične stvarnosti, kot so npr. fizikalni zakoni, drugačen, bolj trden status kot drugi zakoni (Ule, 2002, str. 92–95).

Manj kot zakoni izpolnjujejo omenjene kriterije, večja je možnost, da so razlage in napovedi, ki so iz njih izpeljane, napačne. Trden krovni zakon je torej teoretično temelj dobre razlage in napovedi. Vendar pa ob pregledu dveh praktičnih teorij lahko vidimo, da ta simetričnost ni niti samoumevna niti ni nujna. Newtonova teorija gravitacije služi kot primer dedukcijsko izpeljane razlage, ki pravzaprav ničesar ne razlaga, služi le kot dober instrument za napovedovanje pojavov. Ta zakon namreč ne razlaga gravitacije ali zakaj se telesa gibajo – z abstrahiranjem na maso, hitrost in pozicijo teles lahko te količine definiramo in napovemo njihovo gibanje. Z zakonom zato lahko natančno napovedujemo dogodke (tire planetov, lunine faze ...), čeprav z njim ne moremo razložiti gravitacije, mase in hitrosti ter odnosa, zakaj med seboj tako delujejo. Newtonova teorija gravitacije je zato zelo učinkovito orodje napovedovanja pojavov v našem osončju, čeprav sama po sebi ničesar ne razlaga (Blaug, 1980, str. 8)²⁷.

²⁷ Pri tem velja izpostaviti, da take teorije napovedujejo na način, da pravilno razumejo odnose med spremenljivkami in iz tega lahko sklepajo, kako se bo neki sistem obnašal. Pri tem te teorije ne odgovarjajo na vprašanje, zakaj se sistem tako obnaša.

Darwinova teorija je drugi strani izpeljana induktivno in nam lahko razloži evolucijski proces, potem ko se je ta pojavil, ne more pa nam povedati, niti kaj ga je sprožilo niti kako se bo nadaljeval. Darwin je podal razumno hipotezo o nastanku vrst, vendar v svojem času ni znal razložiti, kako organizmi dedujejo določene lastnosti, ki se pojavijo v procesu slučajne variacije lastnosti, in na katere nato deluje naravni izbor (Ule, 20026, str. 110). Ta odgovor je dala kasneje genska teorija, ki razlaga genski ustroj bitij, v določeni meri je zmožna celo ustvarjati nove vrste, ne more pa denimo napovedati razvoja človeške vrste. Genska teorija tako potrjuje Darwinovo teorijo, obe pa sta nezmožni kakršnega koli napovedovanja razvoja ali novih vrst, čeprav danes predstavljata vladajočo teorijo biologije.

V simetriji med razlago in napovedjo zato očitno obstaja problem, ki ga najpogosteje razlagajo s primerom zastave in droga. V tem primeru se sprašujemo, zakaj je senca 15-metrskega droga dolga 20 metrov. Odgovor je, da kot višine sonca znaša 37° . Odgovor je oblikovan na podlagi zakona trigonometrije in optičnega zakona, da svetloba potuje v ravni črti, iz katerih lahko deduktivno izpeljemo naklon sonca. Na isti podlagi lahko izpeljemo, da je drog visok 15 metrov, vendar to ni razlaga, ker ne vemo, zakaj je drog ravno tako visok oz. zakaj ga je nekdo tako naredil. Podatek, ki je uporaben pri napovedi dejstva, preden tega poznamo, je neuporaben pri razlagi tega dejstva potem, ko ga poznamo (Okasha, 2002, str. 57). Zato simetričnost razlage in napovedi velja le logično gledano, ne pa tudi dejansko. Poleg tega sta razlaga in napoved logično sorodni dejavnosti le, če gre za deduktivne razlage, ob induktivnih razlagah logične sorodnosti ni, razlaga je narejena na podlagi izkustva, za katero velja večja ali manjša verjetnost, da je pravilna oz. napačna. Prav zato je Darwinova teorija obsojena na to, da bo strogo logično gledano ostala le teorija, medtem ko je Newtonov zakon že postal zakon.

Šušjan (1995, str. 10) sicer ugotavlja, da je, ker je za kartezijski način mišljenja značilna deduktivna metoda, za babilonski pa induktivna oz. abdukcijska, prvi bolj primeren za napovedi, drugi pa za razlago. Na podlagi preprostega zgornjega primera lahko vidimo, da deduktivna metoda lahko ponudi razlage za neke pojave, vendar to niso dejanske razlage. V tem smislu je metoda res primernejša za napovedi. Indukcijska metoda zaradi Humovega problema nikoli nima natančnega odgovora in je zato nezmožna karkoli napovedovati z gotovostjo, lahko zgolj z večjo ali manjšo verjetnostjo. Zato je bolj primerna za razlage, saj na podlagi opazovanja zaporedja določenih dogodkov sklepa o vzročnih povezavah med njimi.

3.2.4.2 Realizem

Vsako znanstveno spoznanje že v svojem izhodišču trči ob ontološko vprašanje, kaj je tisto, kar spoznavamo. Da obstaja neka realnost, ki jo raziskujemo, je nujna predpostavka tako induktivne kot deduktivne metode, razlika je, logično gledano, v tem, da so induktivni sklepi verjetni, deduktivni pa gotovi. Ontološko gledano pa deduktivna metoda predpostavlja, da realnosti nikoli ne moremo spoznati, o njej imamo zgolj bolj ali manj verjetne hipoteze, zato tudi iz nje ne moremo črpati spoznanja. Črpamo ga lahko samo iz uma in oblikujemo razlage, ki so gotove, dokler jih realnost ne izpodbije. Induktivna metoda pa po drugi strani predpostavlja, da realnost lahko spoznamo in iz nje tudi črpa, vendar so ta spoznanja le verjetna.

Induktivna metoda na podlagi realnosti izpeljuje sklepe o zakonih, po katerih je ta postavljena in deluje; lahko bi rekli, da je zaradi tega z njo v tesnejšem stiku. Ta metoda trči ob oviro v tisti točki, ko opazovanje realnosti zaradi človeških omejitev ni več mogoče in je treba uporabiti um oz. miselne eksperimente, ker dejanski niso mogoči. V klasični mehaniki fizike je zato mogoča indukcijska metoda, ko gre pot spoznanja od empiričnih podatkov, njihove interpretacije do matematičnega opisa pojava, medtem ko gre pri kvantni mehaniki za ravno obraten proces, namreč po dedukcijski metodi z matematično konstrukcijo prek hipotetično znanstvene interpretacije pridemo do postavitve eksperimenta po predhodno predstavljenem programu. To je mogoče zato, ker deduktivna metoda predpostavlja, da realnosti ne moremo v celoti spoznati, lahko pa spoznamo zakone, po katerih deluje. Zato se tudi ni treba v iskanju hipotez obračati k njej, temveč predvsem k umu, katerega delovanje že samega po sebi vodi abstrakcija in omogoča ostrejši vpogled v bistva pojavov. Ta abstrakcija se kaže kot matematična formalizacija naravnih zakonov, kjer v duhu pitagorejstva velja, da matematika iz kaosa dela kozmos. Deduktivna metoda v tem primeru ne predstavlja samo abstrakcije in redukcije realnosti, ampak predvsem njeno idealizacijo.

3.2.4.3 Vprašanje znanstvenega realizma

Govoriti o znanstvenem realizmu pomeni, da predpostavljamo neki sistematičen odnos med teorijo in stvarnostjo, namreč, odnos systemske analogije med določenimi sestavinami stvarnosti in teorijskimi elementi (Ule, 2006, str. 201). Rečeno drugače, realisti menijo, da je

cilj znanosti predložiti resničen opis sveta, medtem ko antirealisti menijo, da je cilj znanosti predložiti resničen opis »opazljivega« sveta, pri čemer ni pomembno, ali je resnično tisto, kar pravi znanost glede »neopazljivega« sveta. Za antirealiste so neopazljive bitnosti npr. v fiziki zgolj pripravnimi izmisleki, ki jih fiziki uvajajo zaradi pomoči pri napovedovanju opazljivih pojavov. Zato se je antirealizma prijel tudi naziv *instrumentalizem*, kjer je znanstvena teorija zgolj instrument za napovedovanje opazljivih pojavov. Antirealizem namreč izvira iz prepričanja, da spoznanja o neopazljivem delu realnosti ne moremo doseči in so meje znanstvenega spoznanja določene z zmožnostmi za opazovanje. Realisti nasprotno menijo, da tudi o neopazljivi stvarnosti veliko vemo in kljub temu, da te stvarnosti ne moremo opazovati, njena spoznanja razlagajo raznolika dejstva o svetu. Empirična uspešnost teorij je zanje najmočnejši dokaz o resničnosti neopazljivih bitnosti, pri čemer trdijo, da je antirealistična pozicija, ki ima te teorije za 'prikladne izmisleke', podobna 'verovanju v čudeže'. Ti pa odgovarjajo s številnimi primeri teorij, ki so bile v preteklosti empirično potrjene, pa so se vseeno izkazale kot zmotne (Okasha, 2002, str. 72).

Debata je sploh živahna na področju fizike, kjer se je področje raziskovanja spustilo do take dimenzije, da opazovanje ni več mogoče in zgolj matematični izračuni dokazujejo obstoj neke realnosti, ki se ji reče atomi, elektroni, kvarki, strune itd. Uspešnost teorij, ki razlagajo neopisljivo realnost, je vlila pogum tudi drugim znanostim, ki so opisovale neopisljivo realnost s pomočjo matematike. Te odslikave neopazljive realnosti se v teorijah prikazujejo v obliki modelov²⁸, ki so abstrakcija in idealizacija nekih struktur objektov iz realnosti. Je teorijsko filtriran sestav, ker je absurdno v njem pričakovati vso konkretnost in kompleksnost empiričnega pojava (Ule, 2006, str. 203). Poleg tega teorije operirajo s teorijskimi termini, ki jim pogosto ne moremo pripisati nič neposredno zaznavnega, merljivega, opazljivega, a vendar držijo vso teorijo pokonci²⁹. Kljub središčni vlogi teorijskih terminov v znanosti se prek njih vseeno lomi odnos med teoretičnim in empiričnim, saj terminom ne moremo pripisati neposrednega empiričnega ekvivalenta, kvečjemu neki delni, posredno določen ekvivalent. (Ule, 1992, str. 135).

²⁸ Model – realni ali imaginarni ontološki sestav stanj stvari, v katerega se lahko preslikajo resnični stavki teorije (Ule, 2006, str. 203).

²⁹ Primeri takih teorijskih terminov so npr. masa ali sila v klasični mehaniki, entropija v termodinamiki, molekula v kemiji, prostor-čas v relativnostni fiziki, gen v genetiki, naravna selekcija v biologiji, nezavedno v psihoanalizi, strukturalna sorodnost v antropologiji, kapital v ekonomiji itd. (Ule, 1992, str. 136).

To nas vrne k vprašanju realizma v znanstvenih teorijah in pojmom, kot sta opazljiva in neopazljiva realnost. V filozofiji znanosti obstaja obširna debata na to temo, pri čemer so argumenti tako v prid realizmu³⁰ kot antirealizmu³¹, vendar za našo razpravo zadostuje že to, da opozorimo na problem aplikacij znanstvenih teorij na stvarnost, sploh ko se te ukvarjajo z neopazljivo realnostjo.

Razpravo o realizmu znanstvenih teorij smo začeli namreč prav zato, ker antirealizem predstavlja znanstvene teorije tudi kot orodje, ki bolj pomaga pojave napovedovati, kot jih razlagati. In če je teorija samo orodje, potem se je treba vprašati, ali služi svojemu namenu oz. kaj smo s tem orodjem naredili.

V nadaljevanju bomo videli, da kartezijanski oz. deduktivni način mišljenja prevladuje v sodobni ekonomiji. Zato je teoretičen oris te metode nujen za njeno razumevanje. Odpira namreč vprašanje, ali je antirealizem legitimna pozicija, ko uporabljamo orodje, ki lahko naredi potencialno veliko škode. Vprašanje je tudi, ali je treba orodje samo zamenjati ali je treba v ekonomiji zavzeti realistično držo ter predpostavljati med teorijo in empirijo tudi povezanost, ki je denimo bližja abdukcijski metodologiji oz. babilonskemu načinu mišljenja. Problem sodobne ekonomija je namreč naslednji: induktivna metoda s svojo verjetnostjo za znanost ni dovolj dobra, deduktivna metoda pa s svojo idealizacijo ni dovolj dobra za realnost.

3.2.4.4 Redukcija in idealizacija

Na dihotomijo teh dveh načinov mišljenja pa lahko pogledamo še drugače, skozi osnovno tezo Tineta Hribarja v knjigi *Kopernikanski preobrat* (1984). Tam ugotavlja, da se je s prihodom novoveške znanosti zgodil odločilni preobrat v pogledu na znanost. Začetnik tega preobrata naj bi bil prav Kopernik, ki je s svojo hipotezo, da se Zemlja vrti okoli Sonca, nakazal, da znanstveno spoznanje ne odraža človekovega izkustva, po katerem Sonce še vedno vsak dan vzhaja in zahaja. In prav v tem protislovju se po njegovem mnenju kaže

³⁰ Denimo znano Maxwelllovo vprašanje, kaj sploh šteje kot opazljivo – gledati s prosim očesom ali visoko razvitim znanstvenim instrumentom, pri čemer je nemoč te delitve argument v prid realizmu (možnost te delitve je namreč izhodišče za antirealizem) (Okasha, 2002, str. 80).

³¹ Van Fraassen pa vidi v Maxwelllovemu argumentu zgolj to, da je opazljivost nejasen pojem, kar pa še ne pomeni, da je pojem neuporaben) (Okasha, 2002, str. 80).

razlika med bistvom in pojavom. S tem je znanstveno spoznanje postalo radikalno različno od človeškega spoznanja in je v enako radikalni meri vplivalo na celotno znanost, ki je sledila.

Imperativ, da mora znanstveno spoznanje zajemati njegovo bistvo, ne pa pojava samega, je postalo temeljno vodilo znanstvenega načina mišljenja, pri čemer se je pojav vedno bolj oddaljeval. Metoda redukcije sama po sebi ni problematična, če je mogoče pojav zreducirati na bistvo brez večje škode. Bolj kot so pojavi kompleksni, bolj je ta redukcija tvegana. Kakšen je kriterij, kjer je redukcijo še mogoče uporabiti kot metodo, je seveda težko reči – ni pa naključje, da se ta metoda uporablja predvsem pri fizikalnih pojavih, ki jih je mogoče zreducirati na bistvene lastnosti in nato z njimi operirati.

Za fiziko se običajno domneva, da je med vsemi znanostmi najosnovnejša, to pa zato, ker so objekti, ki jih preučujejo druge znanosti, na koncu vedno sestavljeni iz fizikalnih delcev in predstavljajo tako ali drugače fizikalne bitnosti, čeprav zelo kompleksne. Vendar kljub temu fizika ni in ne more zagotavljati razlag za te komplicirane fizikalne bitnosti. Ta redukcija znanosti na fiziko ni mogoča zato, ker so ti objekti „*ostvarjeni* na veliko načinov“ (Okasha, 2002, str. 66), kar lahko ilustriramo na naslednjem primeru opredelitve elektrona in pepelnika. Fizika na vprašanje, kaj je elektron, odgovarja v smislu, da je elektron (natanko) tak naboj, (natanko) taka masa, (natanko) tak spin, ima (natanko) tako lastno energijo (to je energija, ki bi se sprostila, če bi se vsa njegova masa spremenila v energijo), (natanko) tak temperaturni prag (ki je kvocient lastne energije, merjene v milijonih elektronvoltov in Boltzmannove konstante) ...

Vsak pepelnik je tudi fizikalna bitnost, vendar pa se pepelniki med seboj zelo razlikujejo po obliki, materialu, velikosti itd. Obseg različnih fizikalnih lastnosti, ki jih lahko ima pepelnik, je dejansko neomejen. Zato pojma pepelnik ni mogoče opredeliti izključno s termini fizike. Ne moremo najti resnične izjave, ki bi imela obliko »x je pepelnik, če in edino če je x...«, kjer bi prazen prostor izpolnjeval fizikalni izraz (Okasha, 2002, str. 66).

Zato jezik fizike z vsemi svojimi redukcijami pojavov na temeljne lastnosti ne more razlagati kompleksnejših fizikalnih bitnosti, pa naj gre za pepelnik ali za padec delnic na borzi, ne da bi tvegali napačnost razlage. So pojavi, ki jih lahko reduciramo na bistvo in s tem ne izgubimo ključnih informacij, in so pojavi, ki jih je treba jemati v vsej njihovi kompleksnosti, čeprav tvegamo netočnost njihove razlage.

Idealizacija realnosti je zato pravilo pri ustvarjanju raznih matematičnih modelov, ki jo ali opisujejo ali pa napovedujejo. Navsezadnje v to idealizacijo realnosti spada tudi temeljna idealizacija znanosti – namreč, kot je nekje rekel Poincare, je nespremenljivost naravnih zakonov temeljna predpostavka, iz katere znanost črpa. Podobno je ugotavljal Hume v zvezi z indukcijo, namreč, da induktivna sklepanja počivajo na domnevi enotnosti oz. enoličnosti narave. Toda te enoličnosti ne moremo niti dokazati niti predložiti empirične podpore za njeno resničnost, ker vsakič zaidemo v krožno sklepanje³² (Okasha, 2002, str. 34).

V nadaljevanju bomo videli, da je idealizacija pogosta tudi znotraj sodobne ekonomske misli, kjer na podlagi abstrakcije realnih pojavov in postavljenih idealnih izhodišč nastajajo matematični modeli, ki napovedujejo prihodnje ekonomske pojave.

3.2.4.5 Preverjanje znanstvenih hipotez – verifikacija

Do prepleta med dedukcijo in indukcijo pa ni nikoli prišlo znotraj filozofije znanosti, saj zgodovinski pregled uporabe metodoloških pristopov pokaže, da sta se že v antični Grčiji s Platonom in v srednjem veku s Descartesom uveljavljala deduktivna metoda in razum kot edini orodji, ki vodita do spoznanja, s 18. stoletjem in Humov pa se je povečalo zanimanje za empirično raziskovanje in posledično induktivno metodo. Kljub temu, da indukcija ni logična metoda in v sebi nosi določen problem³³, se je v začetku 20. stoletja oblikovala znanstvena in filozofska smer logičnega pozitivizma, ki je pod vtisom napredka znanosti, zlasti v fiziki, zagovarjal matematiko in logiko, predvsem pa objektivnost kot metodo, ki znanstveniku omogoča neposredno primerjavo eksperimenta z dejstvi in s tem doseganje utemeljene in nepristranske odločitve, katere so dobre in slabe teorije. Logični pozitivisti so zagovarjali induktiven pogled na znanost, kjer se znanstveno preučevanje začne z opazovanjem dejstev, ki mu sledijo na podlagi induktivnega sklepanja sprejeti splošni zakoni in teorije, oboji pa se empirično preverjajo z nadaljnjim opazovanjem (Pinter, 2004, str. 735). Zato je bila za njih znanost strogo racionalna dejavnost, kjer zgodovini njenega razvoja ni bilo posvečeno veliko pozornosti pretežno zaradi tega, kar so imenovali »kontekst odkritja« in »kontekst

³² Narava se je namreč do sedaj obnašala enolično in na podlagi tega sklepamo, da se bo tudi v prihodnje. Toda tega ne moremo uporabiti pri dokazovanju enoličnosti narave v prihodnje, saj s tem privzemamo, da je tisto, kar se je zgodilo v preteklosti, zanesljivo vodilo za dogajanja v prihodnosti – to pa je ravno domneva o enoličnosti narave (Okasha, 2002, str. 34).

³³ S problemom indukcije mislimo na Humov problem indukcije, da je ni mogoče racionalno razložiti.

upravičevanja«. Prvo se nanaša na zgodovinski postopek, s katerim znanstvenik pride do dane teorije, drugo pa na sredstva (dokazi, eksperimenti), s katerimi jo poskuša upravičiti. Pri prvem so na delu subjektivni in psihološki postopki, pri drugem pa natančna pravila, ki so objektivna zadeva logike (Okasha, 2002, str. 91).

Objektivno orodje logike je bila v tem kontekstu *verifikacija*, metoda preverjanja hipotez, kjer so stavki, ki jim ne moremo najti nobene metode verifikacije, nesmiselni (Ule, 1992, str. 152). To pomeni, da so smiselne samo tiste teorije, ki jih lahko empirično potrdimo, kar pa odpre številne probleme. Omenimo tukaj zgolj osrednjega, na primer stavka, da so vsi labodi beli, empirično ni mogoče verificirati, čeprav je število vseh labodov končno in bi jih teoretično gledano lahko celo prešteli. Zadostuje pa že en črn labod, da stavek zavrnemo. Še težje je najti potrditve za stvari, ki jih ne moremo opazovati, denimo objekte v vesolju ali elektrone v atomu. Zato se je v središče zanimanja znanosti namesto empirije pomaknila teorija oz. je znanost postala tisto, kar ustvarja in preverja teorije, ne pa stvarnosti (Blaug, 1980, str. 13). In prav to je *falsifikacionizem*, model zavračanja hipotez, ki ga je verifikaciji zoperstavil K. Popper.

3.2.4.6 Preverjanje znanstvenih hipotez – falsifikacija

Popper je kot sin premožnih asimiliranih židovskih staršev odraščal na predvojnem Dunaju, obkrožen z vso intelektualno elito tistega časa, ki jo je spremljalo živahno dogajanje v različnih znanstvenih disciplinah, med katerimi so najbolj izstopale fizika, psihologija, biologija in psihoanaliza. V okviru dunajskega pozitivističnega krožka se je Popper seznanjal tako z logičnim pozitivizmom kot s induktivno metodo, vendar dokaj kmalu podvomil vanju in začel graditi svojo teorijo potrjevanja hipotez na podlagi hipotetično-deduktivne metode.

Metoda, ki jo je ustvaril, je *falsifikacionizem*, kjer preverjanje hipotez ni ugotavljanje, ali so ali niso resnične, temveč ugotavljanje, ali so ali niso napačne. Z njim se lahko znanstveni stavki samo ovržejo, znanost pa je zaradi tega zgolj sistem tveganih hipotez in teorij, ki so vseskozi podvržene možnemu zavračanju. Smisel raziskovanja zato ni najti hipoteze, ki čim bolj opišejo stvarnost, temveč formuliranje tveganih hipotez, ki prenesejo čim bolj ostre poskuse zavračanja. Saj, kot bi rekel Popper, „gre za to, da si moramo, kadarkoli predlagamo rešitev kakšnega problema, čim bolj prizadevati, da bi svojo rešitev sprevrnili, ne pa da bi jo branili“ (Popper, 1998, str. 12). Hipoteza je znanstveno smiselna šele takrat, ko obstaja

možnost njenega zavračanja (Ule, 2006, str. 155), pri čemer je vseeno, kakšen je izvor hipotez – lahko je povsem metafizičen, spekulativen ali intuitiven, le da se iz njih z deduktivno logiko izpeljejo teoretični sistemi, katerih hipoteze se potem skušajo ovreči (Šušjan, 1995, str. 11).

Deduktivna metoda ima ključno vlogo pri falzifikaciji, ker predstavlja strogo logično metodo in s tem edino pravo znanstveno metodo. Namreč, če potrditev izhaja zgolj iz opazovanja, potem je induktivna in zato ne-logična. Ker pri falzifikaciji logiko potrditve zamenja logika zavrnitve, so vsi induktivni sklepi neprimerni. Zato velja, če so sklepi deduktivno izpeljani iz teorije, potem teorija za zdaj ni ovržena, ne vemo pa, če bo tako tudi ostalo (Achinstein, 2004, str. 133). Zato so hipoteze in teorije lahko samo začasne, nikoli pa dokončno potrjene. Popper je bil namreč mnenja, da znanost ne napreduje k nekakšni resnici kot svojemu cilju, temveč napreduje le k podobnosti resnice, zato te tudi nikoli ne moremo dokončno spoznati (Ule, 1992, str. 155). Popper (1998, str. 310) sam slikovito pravi: „Znanost ne napreduje zato, ker se s časom nabere vedno več zaznavnih izkustev, niti zato, ker vedno bolj uporabljamo svoja čutila. Znanosti ni mogoče destilirati iz neinterpretiranih čutnih izkustev, ne glede na to, kako prizadevno jih zbiramo ali sortiramo. Drzne ideje, neupravičene anticipacije in spekulativne misli so naša edina sredstva, s katerimi lahko interpretiramo naravo, naš edini organon, naše edino sredstvo, da jo razumemo. In postavljati jih moramo na kocko, da bi tako dobili nagrado. Tisti med nami, ki niso pripravljeni izpostaviti svojih idej tveganju, da bi bile izpodbite, se ne udeležujejo znanstvene igre.“

Pri sprejemanju hipotez se ne ravnamo le po tem, kako dobro so hipoteze podkrepjene z izkustvom, temveč tudi po drugih razlogih, na primer po koherentnosti in sistematičnosti hipoteze, empirični in logični dopustnosti hipoteze, teorijski plodnosti hipoteze v razmerju z drugimi hipotezami, kakšne posledice lahko izpeljemo iz njih itd. (Novakov v Ule, 2006, str. 111). Zato letijo očitki na obe strani.

Določena hipoteza je induktivno potrjena v nekem sistemu hipotez, predpostavk in empiričnih dokazil na splošno tedaj, ko dokazila, ki nam jih nudi sistem, izčrpajo sistem. Vendar gre pri induktivnem potrjevanju za celo vrsto verjetnostnih ocen hipotez glede na podana in relevantna dokazila ter predpostavke. Pri tem so slednja stvar verjetnosti, ker gre za subjektivno stopnjo prepričanja vanje in zaradi tega je takšno potrjevanje relativno. Pri verifikaciji je zato bistvena ugotovitev, da nobeno izkustvo ne more potrditi ali ovreči nobene hipoteze ali teorije, ker lahko vedno prilagodimo teorijo tako, da ohranimo nespremenjene

osrednje zakone in spremenimo tiste, ki se nam zdijo bolj robni, torej tiste, ki jih imamo za bolj odvisne od izkustva (Ule, 2006, str. 112).

Pri falzifikaciji pa je očitek ta, da se včasih držimo neke hipoteze tudi takrat, ko so se nam pomnožili pojavi, ki ji domnevno nasprotujejo, ker se nam zdi zanimiva in bolj plodna kot konkurenčne hipoteze. Znanstvenih hipotez pa ne preverjamo le zato, da jih potrjujemo ali ovržemo, ampak predvsem zato, da odkrivamo in razlagamo stvarnosti. Falzifikacija zato dopušča prelahko sprejemanje napačnih teorij, kajti tudi te imajo lahko veliko pravih logičnih posledic, lahko se celo ujemajo z opazovanji in celo dajejo nekaj časa pravilne napovedi. Poleg tega daje ta metoda potrjevanja prednost drznosti hipotez pred njihovo resničnostjo, čeprav znanstveniki ne ustvarjajo hipotez zato, da bi jih bilo težko zavrniti (Ule, 2006, str. 113). In ne nazadnje se celoten proces falzifikacije ukvarja s zavrnitvijo hipotez, ne pa z znanstvenim odkritjem samim po sebi. Zato se problemi falzifikacije kot uporabne metodologije pokažejo takrat, ko ga iz teorije poskušamo prestaviti v prakso. Izkaže se namreč, da je večina teorij sestavljena iz številnih delov, ki jih navadno posamično ni mogoče preizkušati, zato je kljub empirični nepotrditvi težko zavrniti teorijo kot celoto. Možnost ohraniti v praksi zavrnjeno hipotezo je torej posledica dodatnih hipotez, ki so v ekonomiji pogosto vključene v predpostavko *ceteris paribus*. Ta predpostavka implicira vrsto dodatnih pogojev, zato se je ob nepotrditvi kakšne hipoteze vedno mogoče sklicevati na to, da vsaj eden od dodatnih pogojev pri preizkušanju ni bil izpolnjen (Šušjan, 1995, str. 22).

3.3 Instrumentalizem

Kot večina znanstvenih paradigem je tudi neoliberalna ekonomija postavljala svoje temelje s kartezijsko metodo in kot je rekel že Friedman, je „glavno merilo presojanja ekonomske teorije prav njena napovedovana moč. Edini relevantni preizkus neke hipoteze je primerjava njenih napovedi s prakso, na podlagi katere je teorija začasno sprejeta kot veljavna ali pa zavrnjena“ (Friedman v Šušjan, 1995, str. 16). Teorija po njegovem mnenju nikoli ne more izražati vse kompleksnosti realnosti, zato teži k posploševanju oz. k izpostavljanju ključnih predpostavk, kjer ni pomembno vprašanje, ali so realistične (ker to nikoli niso), temveč, ali so dovolj dobri približki z vidika namena preučevanja (Friedman v Šušjan, 1995, str. 16). Zanj je bistvo razumevanja globalno poenostavljanje problematike, poenostavljanje naše slike sveta, s tem da zreduciramo mnogoterost pojavov na manjše število dejavnikov. „Razlage so elementarne oblike razumevanja, kjer dosegamo poenostavljanje s tem, da omejimo

pojasnjeno na običajno dogajanje, na primer na že znane zakone, na naravni red itd. Bazičnih pojavov, na katere skušamo zreducirati vse druge pojave, namreč samih po sebi ne moremo niti razložiti niti razumeti. Znanost le prenaša nekatere pojave, ki nas presenečajo, na druge pojave, ki so prav tako presenetljivi, zato ne razlagamo vseh pojavov hkrati, temveč drugega za drugim (Friedman v Ule , 1996, str. 110).«

Metoda torej ni samo red, ampak je tudi redukcija oz. „metoda je po svojem bistvu predvsem redukcija, nato šele sledi vse drugo“ (Hribar, 1984, str. 12). Posledica redukcije se kaže znotraj najprej neoklasične misli, potem pa tudi v neoliberalizmu, v obliki konceptov popolne konkurence, popolne informiranosti ekonomskih subjektov, U-obliki dolgoročnih stroškovnih krivulj, težnje gospodarstva k ravnovesju in polni zaposlenosti itd. Kljub temu, da so te predpostavke zgolj približki (oz. idealizirana realnost), pa se z njimi lahko ustvarjajo 'realne napovedi', s čimer je neoliberalen pristop tipičen primer *instrumentalizma*, saj se znotraj njega teorije uporabljajo kot instrumenti za proizvodnjo napovedi (Šušjan, 1995, str. 23).

Neoliberalizem je sicer nastal kot reakcija na keynesjansko teorijo in v svojem bistvu izhaja iz klasičnih načel, kot so prosto delovanje trga, nevmešavanje države v ekonomsko politiko notranje in zunanje menjave, popolna izkoriščenost proizvodnih faktorjev ter prepričanje v učinkovito delovanje tržnega mehanizma. Neoliberalizem tudi tesno povezuje z Miltonom Friedmanom (1912–2007), ki si je prizadeval za uveljavitev zamisli, da sta svobodna izbira posameznika in trg temeljna kamna, po katerih se sodi sprejemljivost družbenega sistema - trg je osrednji koordinator aktivnosti ljudi in na njem se posamezniki prostovoljno odločajo v svojem interesu.

Friedman je zgradil svojo teorijo iz spoznanj, do katerih je prišel s svojim metodološkim pristopom, ki ga je leta 1953 opisal v delu *Metodologija pozitivne ekonomije*. To delo je kljub svoji kontroverznosti do danes ostalo osrednji metodološki pristop za večino ekonomistov. V njem je Friedman zagovarjal stališča, ki smo jih omenili že prej, lahko pa jih strnemo v naslednjih točkah (Caldwell, 2001, str. 368–369):

- Teorije so orodja – instrumenti, zato je cilj znanosti postaviti hipotezo, ki ima močno napovedovalno moč oz. s Friedmanovimi besedami (Friedman v Caldwell, 2001, str. 369): „Ultimativni cilj pozitivne znanosti je razvijanje teorije ali hipoteze, ki prinaša veljavne in

smiselne (ne resnične) napovedi o pojavu, ki še ni opazovan.“

- Preprostost je metodološka vrlina; najboljše teorije razložijo veliko z malim.
- Realizem teorij ni pomemben, ker so teorije zgolj instrumenti, ki ne morejo biti pravi ali napačni, zgolj ustrezni.
- V večini primerov bo večje število hipotez ustrezalo kriteriju napovedovalne ustreznosti. V teh primerih je treba oblikovati dodatne kriterije, kot sta preprostost in plodnosti, v manjši meri pa tudi logična konsistentnost.

Friedmanova metodologija temelji na šoli logičnega pozitivizma, kjer se ekonomisti pojavljajo v vlogi socialnih fizikov (Johnson, 1996, str. 8). O šoli logičnega pozitivizma smo pisali že v poglavju o znanosti, vendar ponovimo, da je osnovno izhodišče, na katerem je slonela ideja logičnega pozitivizma, zaupanje v relativno preproste in splošne principe narave, ki jih znanost raziskuje in formulira v obliki krovnih zakonov. Ti zakoni imajo skupno logično strukturo, ki je formalizirana v obliki logično deduktivnega modela razlage. Iz krovnega zakona z logično deduktivno metodo nato izpeljemo druge konsekvence, ki jih lahko izpostavimo empiričnemu testu. Če je v realnosti teorija potrjena, potem drži, saj se resničnost teorije dokazuje v empiričnem procesu potrditve. Kasneje je Popper pokazal, da je prava metoda potrditve falzifikacija, po kateri so hipoteze ali teorije lahko samo zavrnjene, ker dokončno potrjene nikoli ne morejo biti.

Prej zapisane štiri točke so jedro instrumentalizma in si zaslužijo podrobnejši pogled svojega izvora in vsebine v luči konceptov filozofije znanosti, kot smo jih predstavili v prejšnjem poglavju, pri čemer to, da so teorije zgolj orodja ali instrumenti, navezujemo na problem simetrije med razlago in napovedjo; da je preprostost metodološka vrlina na vprašanje redukcije; da realizem teorij ni pomemben; na vprašanje znanstvenega realizma ter korigiranje hipotez; na vprašanje verifikacije oz. falzifikacije teorij.

3.4 Kritika metodološkega jedra

3.4.1 Napoved kot bistvo

Kot smo videli že v poglavju o znanju in znanosti, je primarni cilj slednje razlaga realnosti, napovedovalna moč teorij pa nastopi šele sekundarno. Friedman je leta 1953 v ekonomijo pripeljal logično pozitivističen pristop, pri čemer je preusmeril fokus iz razlage ekonomskih

pojavov na njihovo napovedovanje. Premik od pozitivizma k instrumentalizmu je naslednji – če so logični pozitivisti videli resničnost krovnega zakona šele takrat, ko je ta empirično potrjen, je za instrumentaliste neki pojav lahko razložen z več kot eno teorijo, iz česar sledi, da ni *prave* teorije, ki razloži resnično naravo pojava. Zato se z resničnostjo teorije ne ukvarjajo, se le z njeno uporabo in pojavov kot takih ne raziskujejo, bolj iščejo korelacije med njimi in na njihovi podlagi oblikujejo napovedi³⁴ (Caldwell 2001, str 371).

Kot smo videli v poglavju o razlagah in napovedih, obstaja med simetrijo slednjih problem. Razlagalno slaba napoved je lahko napovedovalno dobra; primer je Newtonova mehanika. Darwinova teorija je na drugi strani razlagalno dobra in napovedovalno slaba. Friedman razume ekonomske teorije v luči Newtonove mehanike, kar pomeni, da ga zanimajo zgolj odnosi med količinami, iz katerih lahko teorija izpeljuje napovedi. Prav zato je za Friedmana dobra teorija razlagalno slaba oziroma pojasnjuje „veliko z malo“ – podobno kot Newtonova teorija abstrahira skupne in kritične elemente iz mase kompleksnih in podrobnih okoliščin pojavov in dovoljuje veljavne napovedi, ki so izpeljane iz njih. Da je hipoteza pomembna, mora biti opisno lažna v svojih domnevah – ne upošteva in ne utemeljuje nobene od mnogih drugih spremljajočih okoliščin, ki so nepomembne za pojav, ki ga razlaga. Da so nepomembne, pokaže njena napovedovalna moč oziroma uspeh pri njenih napovedih. In v skladu z revolucionarnimi vpogledi v fiziki razlaga, da bo, čeprav je neka teorija videti na začetku neverjetna, po svoji potrditvi toliko bolj izjemna in globoka. Od tod Friedmanov sklep, da bolj kot so predpostavke nerealne, bolj pomembna je teorija.

3.4.2 Redukcija in matematični formalizem

Metodologija instrumentalizma je globoko vezana na metodologijo marginalistov, katerih revolucija ni zgolj vsebinske narave, ampak tudi metodološke.

Če na kratko orišemo vsebinski prispevek marginalistov, je za razliko od ekonomije Adama Smitha, Ricarda in drugih klasičnih ekonomistov, ki so na gospodarske pojave gledali kot na celoto oz. makroekonomsko, njihova revolucija v premiku od celote k delu usmerja »svojo pozornost v analizo zakonitosti maksimaliziranja zadovoljevanja potreb *posameznika*« (Lah, 2005, str. 53), kar dela njihov pristop izrazito mikroekonomski. Marginalistična teorija je tako premaknila pozornost od »objektivnih« zakonov proizvodnje in rasti na področje

³⁴ Vendar, kot dodaja Caldwell (2001, str 370), čeprav ne vemo, ali je teorija prava ali napačna, *dejansko* je prava ali napačna.

ekonomskega *subjektivizma*, ki je relativiziral vrednosti blaga s stališča vrednosti za vsakega posameznika posebej in posledično zagovarjal racionalnega posameznika, ki se na trgu takoj odziva na spreminjajoče se cene, da bi maksimaliziral svojo koristnost³⁵. Poleg tega pa je bil fokusiran na iskanje splošnih zakonov ponudbe in povpraševanja, ki se je izražalo v Walrasovi teoriji splošnega ravnovesja, ki pravi, da sta ponudba in povpraševanje enaka na vseh trgih neke ekonomije ter da je splošno ravnovesje stabilno in obstajajo spontane sile, ki to ravnovesje vzdržujejo³⁶ (Šušjan, 1995, str. 28). Zaradi sistema enačb povpraševanja, stroškov, količinskih enačb in enačb tehnične substitucije gre seveda za matematično formulacijo splošnega ravnotežja v gospodarstvu, ki je zgrajen na predpostavki popolne konkurence, ki daje najboljše rešitve za posameznike in za skupnost kot celoto (Norčič, 2000, str. 242).

Metodološki prispevek marginalistov je v tem, da so v duhu Descartesove metode »zamotane in nejasne stavke postopoma reducirali na enostavnejše« (Descartes, 1957, str. 124) v tem smislu, da so iz makroekonomskega predmeta obravnave agregatnih količin prešli na analizo posameznih gospodarskih akterjev oz. je bistven razloček v »prehodu na raziskovanje 'stranskih problemov', ne pa tistih velikih agregatov, ki so bili predmet preučevanja klasikov« (Norčič, 2000, str. 222). Tako je osrednji marginalistični ekonomist Karl Menger izpostavljal, da mora ekonomska metoda za svoje izhodišče prevzeti posamezen ekonomski subjekt, ker tak pristop nima nobenih etičnih ali sociofilozofskih implikacij, in je torej zagovarjal »atomistični« pristop v ekonomski analizi. Podobno je razmišljal prav tako marginalistični ekonomist William Stanley Jevons, saj je po njegovem mnenju ekonomija veda o »količinah« in je potemtakem nadvse primerna za uporabo matematike in tudi sklepanja na podlagi matematičnih zakonov (Lah, 2005, str. 55). Prej omenjeni Walras je s svojo teorijo o splošnem ravnotežju zašel najgloblje v matematiko in na podlagi posplošitev, ki jih matematični jezik zahteva, oblikoval splošno teorijo, katere praktične aplikacije pa ni mogoče izvesti (Norčič, 2000, str. 243).

Tudi Marshall in drugi predstavniki drugega vala marginalistov, ki so se ukvarjali predvsem s

³⁵ Prvi marginalistični zakon je zakon kardinalne koristnosti, ki pravi, da celotna koristnost (zadovoljstvo) narašča s količino zaužitega blaga, dokler ni doseženo popolno zadovoljstvo in je tako potreba odpravljena. Če je količina še naprej povečana, pa zadovoljstvo pada. Drugi zakon pa je zakon ordinalne koristnosti, ki izpostavlja vrstni red zadovoljevanja potreb, ker posameznik ne more zadovoljiti vseh potreb hkrati (Lah, 2005, str. 53).

³⁶ Walras delovanje tržnega mehanizma razlaga z dražbo, na kateri dražilec, ki ima pregled nad celotno ekonomijo (kar ustreza predpostavki popolne informiranosti ekonomskih subjektov), z izklicevanjem cen poskrbi, da se ponudba in povpraševanje uskladi na vseh trgih, s čimer se doseže ravnovesno stanje (Šušjan, 1995, str. 41).

problemi alokacije faktorjev, so matematični formalizem zgolj še poglobili. V želji po čim večji sistemizaciji ekonomije so iz svojih teorij odstranjevali vse, kar je bilo sociološkega, in si kot končni cilj zastavili najti analitično orodje, ki omogoča znanstvene sklepe brez vpliva subjektivnih preferenc. Prav Marshall kot osrednji lik marginalistov je v svoje teorije uvedel nov matematično-grafični aparat, ki ga je uspešno uporabljal predvsem na področju analize delov ekonomske stvarnosti. Kljub skrajni kompliciranosti ekonomskih odnosov in njihove medsebojne povezanosti, kjer ima sprememba ene spremenljivke posledice na vse druge, se jih je vseeno loteval tako, da je izločal vse tisto, kar je bilo za analizo problema v danem trenutku manj pomembno, da bi dobil sicer manj natančne, toda toliko bolj jasne odnose med posameznimi kategorijami (Norčič, 2000, str. 245–261).

Kot ugotavlja Šušjan (1995, str. 29), cilj marginalistične teorije tako ni bil iskanje odgovorov na probleme ekonomske politike, temveč vzpostavitev sklenjenega logičnega sistema, ki bi ekonomiji dal videz večjega podrejanja znanstvenim merilom. Podobno marginalistično teorijo vidi Norčič (2000, str. 223): »Kljub prehodu na preučevanje odnosa posameznik-stvar in iz tega izhajajoče posplošitve na druge odnose je manjkalo novi smeri empiričnega pristopa. Sklepi, do katerih je prihajala, so sicer bili plod logične analize, največkrat v matematični obliki, toda v praksi se niso testirali. Lahko rečemo, da je 'neoklasika' imela bistveno manjši občutek oziroma ga sploh ni imela za realne ekonomske probleme, kot sta npr. imela tak občutek Ricardo ali Marx.«

Tudi Štiblar (2008, str. 40), sicer zagovornik matematičnega formalizma, vidi v marginalizmu revolucijo nove tehnike ekonomskega izražanja oz. z njegovimi besedami: „Ko je bila končno razvita taka nova tehnika (višja matematika, statistika, in to z Walrasovim *Elements d'Economie Politique Pure*) in je ekonomija kot znanost končno spregovorila svoj lasten jezik, je postala popolnoma razmejena od vsakdanjega govora in oblik mišljenja, tako da je navaden bralec lahko ugotovil, da so mu stvari nedoumljive in nedosegljive.“

Hoover (2004) sicer naredi apologijo Friedmanovi antirealistični drži z argumentom, da ta uporablja izraz v smislu vzročnega realizma³⁷, vendar poleg tega opozori na vrsto vzporednic med njegovo in Marsallovo metodološko držo. Strinjanje se pojavi že pri omenjeni vzročnosti, kjer Marshall meni, da so dejstva sama po sebi tiho in opazovanje ne odkrije

³⁷ Z vzročnim realizmom mislimo na realizem vzrokov, kjer pa vzrokov ne moremo opazovati, lahko zgolj posledice. Problem izkustva vzrokov je problematiziral že Hume, ki je trdil, da so vzroki posledica človeške domišljije. Namreč, ne izkusimo vzročne povezave med padanjem kozarca in njegovim razbitjem, zgolj vidimo njegovo padanje in razbitje. Vzročnost je že konstrukt (Okasha, 2002, str. 61).

vzrokov pojavov, ampak le njihove posledice, kar je zelo podobno Friedmanovemu stališču, da številke in dejstva ne govorijo sama zase, ampak jih zaznavamo in interpretiramo s teorijo³⁸. Zato je teorija način, kako zaznavamo dejstva in ne moremo zaznati dejstev brez teorije. Ta tiha dejstva kažejo, da so vzroki za pojave pogosto pod površjem in se jih zato hitro spregleda oz. je videz, kot pravi Friedman (v Hoover, 2004, str. 7), varljiv in obstaja način gledanja na dokaze, ki so na površini videti nepovezani, pod površjem pa ta pogled manifestira bolj temeljno in razmeroma preprosto zgradbo³⁹.

In ta zgradba je teorija, ki jo Marshall imenuje ekonomski *organon*⁴⁰, ni telo konkretnih resnic, ampak orodje za odkrivanje resnice, podobno kot recimo teorija mehanike v fiziki. Idealna teorija je za Marshalla univerzalna, ker ne govori ničesar o podrobnostih, za njeno uporabo jo z njimi zgolj napolnimo.

Friedman in Marshall razumeta teorijo kot deduktivni sistem, katerega trditve so univerzalne, so aksiomi, ki so del konceptualnega sveta ali teoretičnega modela. So enostavnejši od resničnega sveta, vendar so vezani nanj s pomočjo zakonov, kjer ni treba, da so aksiomi že na prvi pogled očitno vezani na posamezno realnost. Teorija tudi mora priti do bistva stvari tako, da ustvari kategorije entitet, ki jih ni mogoče neposredno opazovati in jih urejajo pravila, ki izpustijo nepomembne podrobnosti – cilj znanosti je za Friedmana izgradnja teorije, ki ustvarja veljavne in smiselne napovedi o pojavih, še preden se zgodijo. Take teorije so nujno posploševanja, saj je teorija razlaga globlje povezave, ne pa površinskih. Friedman (v Hoover, 2004, str. 8) pravi, da bolj se teoretik pogloblja v dejanske poizvedbe, globlje posplošitve bo lahko izvedel, saj tako odpravlja povezave med podrobnostmi in s tem gradi močno teorijo. Ne moremo najprej imeti popolne, realistične teorije, ki jo uporabljamo na konkretnih pojavih kasneje. Prav tako ne moremo začeti z neteoretičnimi dejstvi, ker jih preprosto ni – dejstva so breme teorije. Vse, kar lahko naredimo, je, da delamo med teorijo in dejstvi, začeni s preprostimi

³⁸ Naj že na tej točki opozorimo, da Friedman ne razločuje med teorijami in hipotezami ter teorijami in modeli (Khan, 2008). Zato tudi v tem besedilu ni stroge meje med njimi in so uporabljeni glede na kontekst ali na avtorja, na katerega se nanašamo.

³⁹ Ta način gledanja je Friedman uporabil tudi v *Monetarni zgodovini*, kjer v sklepu odmeva Marshallova metodologija: "V denarnih zadevah videz zavaja, pomembni odnosi so pogosto ravno nasprotni od tistih, ki bodejo v oči" (Friedman in Schwartz v Hoover, 2004, str. 19).

⁴⁰ *Organon* izvira iz grščine in pomeni orodje ali organ.

in zelo pogojenimi, in si prizadevamo za prefinjene in bolj varne⁴¹. To pa je zelo podobno Marshallovemu idealu o univerzalni ekonomski teoriji.

3.4.3 Idealizem predpostavk

Friedman je pod vplivom logičnega pozitivizma videl med ekonomijo in fiziko močno povezavo in, kot piše Nagel (1963, str. 216), Friedmanovo razmišljanje o nerealističnih predpostavkah je pogosto povezano s fiziko in z biologijo.

Kot pravi Samuelson (1963, str. 230), ni nič narobe, če pisec o ekonomski teoriji trdi, da je treba teorije soditi po njihovih posledicah ali njihovi zmožnosti dobrega opisa in organizacije empiričnih opazovanj. Fiziki to delajo že stoletja in pri svojem opisu narave se ne ozirajo na vprašanje, zakaj narava deluje tako, kot deluje, ampak poskušajo zgolj dognati pravila njenih procesov.

Friedmanova navezava na fiziko in biologijo pa nosi razloček, novost pravzaprav, ki ga Samuelson (1963, str. 232) poimenuje F-obrat⁴²: načelno je teorija veljavna, če so njene posledice z neko stopnjo odstopanja empirično potrjene. Empirični realizem teorije same ali njenih predpostavk je pretežno nepomemben za njeno veljavnost in vrednost. F-obrat pa gre na tej točki še korak naprej – dodatna odlika teorije je, če so teorija in njene predpostavke nerealistične, saj to pomeni, da ni ukrojena po nečem realnem in konkretnem, ampak je dovolj ohlapna, da pod svoje okrilje sprejme več konkretnih primerov. Realnost je – skratka – treba razlagati z nečim preprostejšim od nje same oz. bolj kot je pomanjkljiva, boljša je. Friedman trdi, da teorija ne more razložiti fenomena, če ga ne abstrahira iz mase okoliščin, v katerih nastaja, na omejeno število skupnih in ključnih elementov. Zato so predpostavke nujno neealistične in napačne in je nesmiselno ocenjevati teorijo po njihovi resničnosti. Ključno je to, da daje napovedi, ki so dovolj dobri približki za neki dan namen (Samuelson, 1963, str. 233) . Vendar kot to problematizira Nagel (1963, str. 214–216), obstajajo vsaj trije pogledi na nerealnost: ne ponuja celovitega in izčrpnega opisa pojava, ima nizko stopnjo verjetnosti, je idealizem.

⁴¹ Friedman je delal, kar je učil – Monetarno zgodovino je napisal na podlagi empirične raziskave povpraševanja po denarju v ZDA med letoma 1867 in 1960, iz katere je izpeljal, da je povpraševanje po denarju relativno stabilno in da obrestna mera ne vpliva nanj (Blaug (1980, str. 219).

⁴² F-obrat je Friedmanov obrat. Kot pravi Samuelson, se je pri poimenovanju omejil zgolj na začetnico, ker ni želel kritizirati osebne drže avtorja, ampak kot metodologijo, ki bi bila enako slaba pod vsakim drugim imenom (1963, str. 233).

In čeprav Friedman trdi, da uporablja prvega, pravzaprav uporablja tretjega. Ko na primer razmišlja o Galilejevem zakonu, opazi, da je zakon namenjen telesom, ki padajo v vakuumu, in hkrati doda, da zakon deluje v mnogih primerih. Zato predlaga, da zakon beremo tako: „V številnih okoliščinah se telesa, ki padajo v dejanski atmosferi, obnašajo, *kot da* padajo v vakuumu.“ Zakon parafrazira tako, da vakuuma sploh ne omeni, le doda, da morajo biti okoliščine, v katerih zakon deluje, specificirane kot nujen del zakona, četudi bodo te specifikacije in posledice zakona morda potrebovale revizijo v luči nadaljnjih izkušenj.“ (Nagel, 1963, str. 217).

Ta način razmišljanja Friedman prenese na ekonomska tla s hipotezo o maksimalizaciji profitov: „V mnogih primerih se podjetja obnašajo *kot da* racionalno delujejo v smeri maksimalizacije profitov in da imajo popolne informacije za to, da jim to tudi uspe“ (Nagel, 1963, str. 217). Pri tem ni bistveno, da ta hipoteza dejansko ne drži oz. da vedenje podjetij vodi še vse kaj drugega, kar tudi sam priznava, vendar ker je ozadju te hipoteze vpliv biologije, kjer proces kompetitivnega rivalstva zagotavlja, da le tisti, ki maksimalizirajo profite, dejansko preživijo (Blaug, 1980, str. 105). Tako da je vseeno, kakšno predpostavko postavimo pred ta sklep – ta sklep se ne bo spremenil in v tem smislu so ključne napovedi, ne pa predpostavke.

Friedmanov »kot da« predstavlja distanco od realnosti že lingvistično, saj sporoča, da nekaj ni resnično. Vendar je »kot da« tudi idealizacija, saj predpostavi neko idealno, imaginarno stanje. Idealna predpostavka pa nosi za seboj tudi idealno konsekvenco. Če predpostavimo vakuum, potem ni upora pri padanju telesa. Če predpostavimo zrak, je upor. Z zmanjšanim idealiziranjem predpostavk kompliciramo tudi njene napovedi, vendar bolj kot je predpostavka nerealna, bolj je tudi njena napoved. Vendar za Friedmana predpostavke niso važne, ker jih ne moremo spoznati, lahko merimo le njihove posledice oz. v Friedmanovem primeru napovedi. Kot je Hume že problematiziral vzročnost kot produkt človeške domišljije, jo na neki način tudi Friedman oz. on jo iz logičnega sistema izvzame, ker ni realna. Še Boland kot prvi apologet Friedmanove metodologije pravi, da instrumentalisti mislijo, da so rešili problem indukcije tako, da so ignorirali resnico (Boland v Caldwell, 2001, str. 370).

Nagel (1963, str. 218) se upravičeno sprašuje: če so teorije dobre samo za napovedi, potem ni jasno, zakaj Friedman vztraja na nerealnosti hipotez, ker je pravzaprav vseeno, ali so realne

ali ne. Nagel tudi upravičeno opozarja, da je v fiziki idealno stanje namenjeno preučevanju odnosov med pojavi, ne pa preučevanju pojavov samih, zato so teorije tudi abstrahirana realnost. V relaciji do »kot da« predpostavk pa je najbolj zgovorna opazka fizika Landauova, da v fiziki lahko gledamo na planete, »kot da« so delci, če preučujemo njihovo kroženje okrog Sonca, ne moremo pa jih gledati kot delce, če preučujemo kroženje okrog njihove osi.

Kaj predpostavljamo, namreč močno vpliva na to, kaj bomo odkrili, in če izhajamo iz neresničnosti predpostavk, se nam lahko zgodi, da iz napačnih predpostavk lahko izpeljemo pravilen logičen sklep – če rečemo, da so sloni ptiči in da ptice ne letijo, potem sloni ne letijo. Logičen sklep je sicer pravilen po goli sreči, je pa tovrstna arbitrarnost pri izbiri predpostavk početje z visoko stopnjo tveganja pravilnosti.

Samuelson (1963, str. 236) pravi, da čeprav je teorija popolne konkurence preprosta, to še ne pomeni, da je dobra. Uporabiti F-obrat za zmanjševanje njenih nepopolnosti ali nepomembnosti je preprosto narobe.

Tudi Caldwell (2001, str. 369) opozarja, da je osnovni cilj znanosti razlagati pojave in da je Friedman v nasprotju z osnovnim načelom filozofije znanosti. Še sam Popper ni priznaval instrumentalizma, ker ne poziva znanstvenikov, da uporabljajo kritično metodologijo, saj se zadovolji že zgolj z visoko korelacijo med pojavi in ne sili znanstvenikov k iskanju polnejših razlag (Caldwell, 2001, str. 370).

3.4.4 Instrumentalističen zagovor instrumentalizma

Preverjanje teorij in hipotez teče prek mehanizmov verifikacije ali falzifikacije, kot smo ju predstavili v prejšnjem poglavju. Instrumentalizem sicer temelji na hipotetično-deduktivni metodi, iz česar bi sklepali, da svoje hipoteze potrjuje s falzifikacijo, kot je za to metodo običajno. Vendar, kot piše Wible (1984, str. 1050), instrumentalisti branijo svoje teorije z instrumentalističnimi orodji, kar pravzaprav vodi v neskončen regres.

Metodološko in epistemološko gledano instrumentalizem ignorira realnost in ga ta v svojem bistvu ne zanima. Kar instrumentalizem počne, je, da na podlagi statističnih podatkov in njihovih povezav oblikuje domneve o prihodnjih pojavih, pri čemer se ne ozira na iskanje vzrokov zanje. S tem ko domneve niso niti prave niti napačne, pa ustvarja dvom v svojo

znanstvenost, saj ima ta za svoje teorije vzpostavljene mehanizme verifikacije oz. falzifikacije, instrumentalizem pa svojih teorij ne gradi na dihotomiji prav/napačno, temveč zgolj uporabno (Caldwell, 2001, str. 373).

Instrumentalizem ne govori o teorijah kot pravih ali napačnih, temveč zgolj kot o bolj ali manj uporabnih. S tem se je izmaknil iz sfere verifikacije ali falzifikacije, ker vnaprej zavrača svojo lastno (ne)resničnost. Instrumentalizem je kot tak neovrgljiv, ker sploh ne operira v areni znanosti, ampak kvečjemu obrti – obrti napovedovanja ali upravljanja z ekonomsko realnostjo.

Kot je trdil že Boden (2003, str. 521–526), instrumentalizma ni mogoče zavrniti na aksiomatični ravni, vendar to še ne pomeni, da se znotraj sistema znanosti opredelimo za znanost, ki razlaga, ali za znanost, ki zgolj napoveduje. Problem slednje je predvsem v tem, da ne ponuja nobenega napredka in razvoja v raziskovanju fenomenov realnosti ter s tem izniči osnovno poslanstvo znanosti. Poleg tega je test pravilnosti teorije pri instrumentalizmu primerjava napovedi z opazovanji. Po mnenju Friedmana je teorija potrjena s pomočjo uspešnih napovedi. To pomeni, da neka teorija napove pojav lahko celo zelo natančno, čeprav sama ne nudi nobene razlage, v smislu vzročnega mehanizma, ki bi garantiral za napovedi (Blaug, 1980, str. 113).

Problem instrumentalizma je torej dvakratni – ne nudi nobene razlage in ne nudi nobene garancije, zakaj in če sploh se bo nekaj zgodilo. Kot so opazili številni kritiki, pa neuspešnost napovedi in odsotnost razlag⁴³ ni privedla do zavrnitve ekonomske teorije. Tudi dejansko se pozitivna ekonomija zdi imuna na falzifikacijo.

4 KUHNova TEORIJA ZNANSTVENIH PARADIGEM

4.1 Kriza kot integralen del znanosti

Kuhnova teorija znanstvenih revolucij je pomenila znotraj filozofije znanosti prav tako revolucijo kot tista, o kateri sam piše v svoji referenčni knjigi *Strukture znanstvenih revolucij* (1998). Osrednji koncept, ki ga Kuhn uporablja, je *paradigma* ali *disciplinarna matrika*, ki jo postavlja tesno ob pojem *normalne znanosti*, t. j. znanost, ki je »trdno utemeljena na enem ali

⁴³ Splošna pojasnitev, zakaj so napovedi neuspešne, je, da so podatki sami po sebi pomanjkljivi.

več preteklih znanstvenih dosežkih, ki jih je neka znanstvena skupnost dlje časa priznavala za temelj svoje nadaljnje prakse (Kuhn, 1998, str. 21). Znanstvena paradigma je razumljena kot tisto konceptualno ali metodološko jedro, ki je skupno vsem članom neke znanstvene skupnosti v svojem času (Ule, 2006, str. 140), in prav ta znanost, ki deluje in ostaja znotraj dane paradigme, je *normalna*. Cilj te znanosti za Kuhna ni odkrivanje novih pojavov niti izumljanje novih teorij, zato so raziskave v tej znanosti usmerjene na artikulacijo tistih pojavov in teorij, ki jih paradigma že ponuja, in, kot pravi Kuhn (1998, str. 32–41), »delo v okviru paradigme ne more biti vodeno drugače, zapustiti jo pa pomeni konec ukvarjanja z znanostjo, ki jo določa«. Zato šele novi problemi pomenijo zgodovinski proces nekakšnega napredovanja dane znanosti, saj se prek znanstvenih revolucij, ki predstavljajo prelome s staro teoretično strukturo, zgodijo prehodi k novim paradigmam. Odkrivanje novih paradigem je zato Kuhn poimenoval »reševanje problemov«, za razliko od normalne znanosti, ki »rešuje uganke«. Ta znanost tudi ni normalna, ampak *izredna*. Nova znanstvena paradigma mora uspešno razložiti vsa znana in nova dejstva ter napovedati nova dejstva, ki so bila do tedaj povsem nepričakovana (Ule, 2006, str. 144).

Prehod iz ene znanstvene paradigme v drugo pa ne teče gladko, saj se stara paradigma vedno bori za svoj prav, kar vodi do *krize* v dani znanosti. Vsaka znanstvena revolucija namreč predpostavlja neko tradicijo, na katero se nanaša in jo prelamlja ter hkrati implicira novo tradicijo, ki se utrdi ob zmagoviti paradigmi (Ule, 1998, str. 145).

Vendar so prav menjave znanstvenih paradigem za Kuhna ključne pri razvoju empiričnih znanosti, saj ena paradigma ne more za vekomaj pokrivati reševanja problemov, ki se utegnejo pojaviti. Znanost je v njegovih očeh zgodovinsko pogojena oz. gre za zgodovinski proces napredovanja znanja, ki se s časom dopolnjuje in razvija. Poleg tega Ule (1998, str. 145) ugotavlja, da koncept paradigme velja zgolj za empirične znanosti, ne pa tudi za čisto formalne, kot sta matematika in logika. V teh vedah namreč ni nanašanja na zunajteoretsko izkušnjo, od katere bi bili odvisni teoretiki. Po Kuhnu so znanstvene paradigme namreč celote, ki jih ne moremo ločiti na teoretski in empirični del, kajti teoretski del intervenira v empiričnem, tako da ga napravi relevantnega za teorijo. So tako rekoč celostno organiziran in sistematiziran pogled na realnost, v katerem načelno ni mogoče ločevati teoretskih od neteoretskih sestavin. To uspeva paradigmi predvsem skozi uporabo vzorcev teorije v tipičnih problemih, ki postanejo potem model za reševanje podobnih problemov v znanosti.

Glede na znanost kot zgodovinsko kategorijo ter njeno nezmožnost ločevanja na teoretski in neteoretski del, lahko izpeljemo še eno njeno lastnost, in sicer, kot ugotavlja Šušjan (1995, str. 15), iz Kuhnove znanosti izhaja, da je znanstvena praksa navrgla mnogo znanstvenih metod, ki jih ni mogoče presojati neodvisno od njihovih matičnih paradigem. Tako ne obstaja enoten nabor nesprenemljivih meril za legitimno znanstveno delo, temveč vsaka znanost lahko uporabi svoje metode. S tem je vzpostavil možnost nekakšnega *metodološkega pluralizma* in kritiziral *metodološki monizem*, kot ga je zagovarjal Popper, kjer morajo vse teoretične znanosti, tako naravoslovne kot družboslovne, uporabljati enako metodo. Kot dodaja Dow (v Šušjan 1995, str. 12), pa mora biti ta edina prava metodologija vseh znanosti sprejemljiva za matematično formuliranje in s tem Kuhnovo razmišljanje o znanstvenem preučevanju pomeni odmik od kartezijanskega načina mišljenja k babilonskemu.

4.2 Kriza ekonomske paradigme

Kuhnova razlaga znanstvene teorije vpelje pojem paradigme, pri kateri gre za konsenz neke znanstvene skupnosti o tem, kaj obstoječe znanje je. Kriza paradigme se pojavi takrat, ko paradigma ni zmožna več reševati problemov in se mora zato pojaviti nova, ki jih bo. Taka obdobja v znanosti, ko je stara paradigma v krizi, nove pa še ni na vidiku, predstavljajo prelome v zgodovinskem razvoju znanosti in so za znanost dolgoročno dobra.

Einstein je nekje pripomnil, da problemov ne moremo reševati s tistim znanjem, ki nas je vanje pripeljalo. V tem kontekstu lahko tudi za nastalo gospodarsko situacijo rečemo, da obstoječa paradigma ne more reševati nastale situacije, ker nas je vanjo pravzaprav pripeljala. Instrumentalizem kot osrednja metodologija se je iz sistema znanosti na neki način izvrgel in je za svoje poslanstvo postavil napovedovanje pojavov, namesto da bi jih razlagal. S to pozicijo je postal z znanstvenimi orodji tudi neovrgljiv, zato je lahko implementacijo svojih napovedi prosto izvajal v vsakdanjem ekonomskem življenju, brez možnosti dvoma vanjo. Svoj imperativ je opravljal na ideološki ravni prostega trga, ki je izpeljan iz metodološke predpostavke tržnega ravnotežja in popolne konkurence.

Krizo paradigme pa lahko argumentiramo tudi *ad hominem*, ker ne nazadnje definicija paradigme vsebuje predpostavko o konsenzu znanstvene skupnosti o tem, kaj neko znanje je.

Med največjimi avtoritetami ekonomske vede namreč že nekaj časa obstaja dvom v aktualno ekonomsko znanost.

Khan (2008, str. 5–15) skepso različnih ekonomistov lepo povzame. Tako ekonometrik Leamer pravi: „Velika večina ekonomistov meni, da je teorija ekonometrije večinoma nepomembna. Zato mnogi pričakujejo, da bo globoka vrzel med teorijo in prakso ekonometrije ustvarila napetost v stroki. Vendar mirna ravnodušnost prežema naše članke in sestanke. Povsem neobremenjeno smo se razdelili na poduhovljene statistične teoretike na eni strani ter na drugi na nepopoljšljive grešnike analitike. Duhovniki so poklicani, da naredijo seznam grehov, in so spoštovani zaradi posebnih talentov, ki jih imajo. Od grešnikov se ne pričakuje, da ne bodo grešili, le spovedati se morajo svojih grehov.“ Nobelov nagrajenec Coase pravi, da je „obstoječa ekonomija teoretični sistem, ki lebdi v zraku in nima veliko zveze s tem, kar se dogaja na zemlji“. Teoretik iger Rubinstein pa trdi: „Težava interpretiranja ekonomske teorije je najbolj resen problem, s katerim se ukvarjajo ekonomski teoretiki. Številne med nami lahko povzamem nekako tako: ekonomska teorija bi se morala ukvarjati z resničnim svetom. Ni veja abstraktne matematike, čeprav uporablja matematična orodja. In ker je stvar resničnega sveta, ljudje pričakujejo, da se bo teorija izkazala kot uporabna v doseganju praktičnih ciljev. Ampak ekonomska teorija tega ne zmore. Napovedi iz ekonomskih teorij niso niti približno tako natančne kot tiste iz naravoslovnih znanosti in povezava med ekonomsko teorijo in praktičnimi problemi je v najboljšem primeru ohlapna.“ Celo Friedman se je proti koncu svoje kariere spreobrn timer in zapisal, da je ekonomija bolj postala nekakšna skrivnostna veja matematike kot pa nekaj, kar se ukvarja z dejanskimi ekonomskimi problemi. Tudi Krugman je ugotovil podobno: „Ekonomija se je kot strokovno področje znašla v težavah, ker je ekonomiste zapeljala vizija popolnega, utečenega tržnega sistema. Če se bo hotela odkupiti, se bo morala sprijazniti z manj mamljivo vizijo – z vizijo tržnega gospodarstva, ki ima veliko prednosti, vendar je tudi polno pomanjkljivosti in nesoglasij,“ ter dodal: „Seveda imejmo matematiko v ekonomiji – ampak naj bo naš podložnik, ne naš gospodar.“ (Krugman, 2009c).

SKLEP

Heglovo in Marxovo opazko glede ponovitve zgodovine v uvodu je najlažje razumeti v okviru Satayanove misli, da so tisti, ki si preteklosti ne zapomnijo, obsojeni, da jo ponovijo. Razumljivo je, da je zgodovina prvič tragedija – njena nepričakovanost dogodkov nas oropa možnosti odziva nanje. Če si izkušnje nismo zapomnili, se bo po neki anonimni nuji ponovila kot farsa⁴⁴. Farsa je refleksija, sicer s humorjem kot najprijaznejšim ogledalom, vendar še vedno z ogledalom. V magistrski nalogi sem zato poskušala gledati v to ogledalo, ki nam ga z gospodarsko krizo že drugič v zadnjih sto letih nastavlja zgodovina.

Ker je gospodarstvo tesno prepleteno z ekonomskim znanjem, sem zato v uvodu postavila hipotezo, da je gospodarska kriza pravzaprav kriza ekonomske paradigme, kjer je slednja definirana s konceptualnim in metodološkim jedrom neke znanstvene skupnosti v nekem času. Krizo znanja sem zato iskala na konceptualnem in metodološkem področju neoliberalne ekonomije kot prevladujoče aktualne ekonomske miselnosti.

Za izhodišče razmišljanja o povezavi gospodarstva in ekonomskega znanja sem vzela analizo vzrokov aktualne svetovne gospodarske krize, ki se na prvi pogled kažejo v zlomu nepremičninskega in finančnega sistema, v katerem se je neomejeno trgovalo z izvedenimi finančnimi instrumenti, ki so temeljili na prenosu tveganja drugorazrednih posojil na druge ekonomske akterje. Razloge za to nenadzorovano poslovanje bank sem našla v odsotnosti državne regulative, saj neoliberalna ekonomija uspešno gospodarstvo pogojuje prav z nevpletanjem države v njegove posle.

Konceptualno jedro neoliberalne ekonomske paradigme tako predstavljata ideja prostega trga in njegova inercija k ravnotežju, če se vanj ne vpleta država in s tem omejuje njegovo sicer optimalno delovanje. Temelje te ideje sem našla v liberalizmu, ki prvi izpostavi vrednoto svobode, država pa je tisti mehanizem, ki skrbi, da ta vrednota ni kršena. V ekonomijo to idejo prenese Adam Smith, le da vidi trg in menjavo kot tisti mehanizem, ki ureja odnose v družbi. Država kot zastopnik civilne družbe in zaščitnik občega interesa se je kot taka zato morala v imenu prostega trga umakniti iz gospodarstva, družbeni sistem, ki po zgledu naravnega sistema prav tako teži k ravnotežju, pa ureja *nevidna roka* trga. Neoliberalizem in globalizacija predstavljata skrajno obliko prostega trga, vendar – kot se izkaže –

⁴⁴ Farsa ali burka je satirično dramsko delo z ostro polemično vsebino (Slovar tujk, 2006, str. 327).

implementacija tega imperativa kaže na to, da je trg dejansko svoboden le za tiste akterje, ki na njem zavzamejo dominanten položaj, in hkrati nesvoboden za vse druge.

Naravna težnja trga po samouravanavanju, ki sem jo našla že v šoli klasičnih ekonomistov, predstavlja izhodišče za predstavitev metodološkega jedra neoliberalne ekonomske paradigme – instrumentalizma, ki ima korenine v pozitivističnih znanostih. To metodološko jedro problematiziram v povezavi z metodološko naravo znanja samega. S sklicevanjem na ugotovitve in dileme, ki jih izpostavlja filozofija znanosti, v četrtem poglavju problematiziram instrumentalizem v štirih točkah: prvič, za instrumentaliste so teorije orodje za napovedovanje, kar problematiziram s Hempllovim zakom (ne)simetrije med razlago in napovedjo. Drugič, nujnost preprostosti teorij in redukcijo problematiziram z matematičnim formalizmom kot neustrezno metodo za kompleksne ekonomske pojave. Tretjič, nepomembnost resničnosti teorij problematiziram v smislu njegove idealizacije in posledične netočnosti teorij, in četrtič, instrumentalizem sploh ni metodologija, ker se njegove teorije ne ukvarjajo z razlago stvarnosti, ampak zgolj z njihovo uporabnostjo.

Konceptualna in metodološka kriza se v končni fazi kaže kot dvom v znanstveni skupnosti, kar v sklepnem poglavju tudi prikažem s številnimi primeri ekonomistov, ki dvomijo tako v koncept kot v metodo sodobne ekonomske misli.

LITERATURA IN VIRI

1. Achinstein, P. (2004). *Science Rules. A Historical Introduction to Scientific Methods*. Baltimore&London: The John Hopkins University Press.
2. Archibald, G. C. , Herbert A.S., Samuelson, P.A. (1963). Discossion. *The American Economic Review*, 53 (2), 227–236.
3. Balzli, B., Borger, S., Höbel, W., Hujer M., Pauly, C., Reuter, W., Schepp, M., Schmitz, G.P. &Steingart, G. (2009). It's Business as Usual Again for Wall Street's Casino Capitalists. *Spiegel Online*. Najdeno 10. septembra na spletnem naslovu <http://www.spiegel.de/international/business/0,1518,druck-649430,00.html>
4. Bell, D. (1992). Liberalizem v postindustrijski družbi. V *Sodobni liberalizem* (str. 239-249). Ljubljana: Krtina.
5. Blaug, M. (1980). *The Methodology of Economics or How Economists Explain*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Boden, L.A. (2003). Methodological Criticism vs. Ideology and Hypocrisy. *Journal of Economic Method*, 10 (4), 521–526.
7. Bolčina, J. (2006). *Upravljanje s kreditnim tveganjem* (diplomsko delo). Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
8. Brunnermeier, M. (2009). Deciphering the Liquidity and Credit Crunch 2007–2008. *Journal of Economic Perspectives*, 23 (1), 77–100.
9. Buchholz, T. G. (1999). *New ideas from dead economists*. London: Penguin books.
10. Bugarič, B. (1996). Kritika neoliberalizma v vzhodnji in srednji Evropi. V *Kritika neoliberalizma* (str. 80-92). Ljubljana: Društvo 2000.
11. Caldwell, B. J. (2001). A Critiqu of Friedman's Methodological Instrumentalism. *Saouthern Economic Journal*, 47 (2), 336–374.
12. Chomsky, N. (1999). *Profit Over People. Neoliberalism and Gloal Order*. New York: Seven Stories Press.
13. Davidson, A. et al. (2003). *Securitization: structuring and investment analysis*. Hoboken: J. Wiley, cop.

14. Descartes, R. (1957). *Razprava o metodi*. Ljubljana: Filozofska knjižnica.
15. Dolar, M. (1992). *Samozavedanje. Heglova Fenomenologija duha II*. Ljubljana: Analecta.
16. ECB (2008). Securitisation in Euro area. *Monthly Bulletin*, 84–86. Najdeno 12. junija na www.ecb.int/pub/pdf/mobu/mb200902en.pdf
17. Finley, I. Moses (1987). *Antična ekonomija*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
18. Fixed income primer. Dwight asset management company (2005). *Asset-backed securities*. Najdeno 20. julija 2010 na spletnem naslovu www.dwight.com/pubs/dwightABS2005.pdf
19. Friedman, M. (1990). *Free to Choose: A Personal Statement*. London: Sydney and Auckland: Pan Books.
20. Fukuyama, F. (1992). *The end of history and the last man*. New York: The Free Press.
21. Fulcher, J. (2010). *Kapitalizem. Zelo kratek uvod*. Ljubljana: Krtina.
22. Halliday, F. (2008). The revenge of ideas: Karl Polanyi and Susan Strange. *Open Democracy*. Najdeno 16. septembra 2009 na spletnem naslovu <http://www.opendemocracy.net/article/the-revenge-of-ideas-karl-polanyi-and-susan-strange>
23. Hegel, F. (1967). *Filozofija zgodovine*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
24. Hribar, T. (1984). *Kopernikanski obrat*. Ljubljana: Slovenska matica.
25. Hobhouse, L. T. (1994). *Liberalism and Other Writings*. Cambridge: Cambridge University Press.
26. Hoover, K (2004): *Milton Friedman's Stance: The Methodology of Causal Realism*. Najdeno 1. julija 2010 na <http://ideas.repec.org/p/ecl/ucdeco/06-6.html>
27. Janevska, L. (2004). *Prenos kreditnega tveganja*. Banka Slovenije. Najdeno 23. maja 2010 na spletnem naslovu <http://www.bsi.si/nadzor-bank.asp?MapaId=163>
28. Janssen. M.C.W. (1993). *Microfoundations. A Critical Inquiry*. London and New York: Routledge.
29. Johnson, C. F. (1996). Deductive Versus Inductive Reasoning: A Closer Look at Economics. *The Social Science Journal*, 33 (3), 287–299.

30. Johnson Debeljak, E. (2008). Fear, Greed and the Financial Crisis – an American Expat's View from Abroad. *U.S. News*. Najdeno 16. septembra 2009 na spletnem naslovu http://www.usnews.com/articles/opinion/2008/10/16/fear-greed-and-the-financial-crisis--an-american-expats-view-from-abroad_print.htm
31. Khan, H. A. (2008). Friedman's Methodology: A puzzle and A Proposal for Generating Useful Debates through Causal Comparison (with a postscript on positive vs. Normative theories). *MPRA Paper*. Najdeno 1. julija 2010 na spletnem naslovu <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/7457/>
32. Klein, N. (2009). *Doktrina šoka: razmah uničevalnega kapitalizma*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
33. Klemenčič, V. (2009). Trg in država. Od Johna Locka do Ericha Fromma. *Gospodarska gibanja*, 38–52.
34. Klepec, P. (2008). *Dobičkonosne strasti. Kapitalizem in perverzija*. Ljubljana: Analecta.
35. Košmerlj, M. (2002). *Trg hipotekarnih obveznic v ZDA* (diplomsko delo). Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
36. Kovač, B. (2009a). Ekonomistovo poročilo. *Mladina*. Najdeno 4. novembra na spletnem naslovu http://www.mladina.si/tehdnik/200934/ekonomistovo_porocilo
37. Kovač, B. (2009b). Potrebujemo prevrat. *Mladina*. Najdeno na spletnem naslovu http://www.mladina.si/tehdnik/200937/potrebujemo_prevrat
38. Kovač, B. (2010). Samuelsonu. *Mladina*, str. 35. Najdeno 4. novembra na spletnem naslovu <http://www.mladina.si/tehdnik/200932/samuelsonu>
39. Krugman, P. (1999). *The return of Depression Economics*. London: Penguin Books
40. Krugman, P. (2009a). *Vrnitev ekonomske depresije in kriza leta 2008*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
41. Krugman, P. (2009b). Kako so se ekonomisti lahko tako zmotili? *Mladina*, 40 in 42.
42. Krugman, P. (2009c). Mathematics and economics. *New York Times*. Najdeno 1. junija na <http://krugman.blogs.nytimes.com/2009/09/11/mathematics-and-economics/>
43. Kymlicka, W. (2000). *Sodobna politična filozofija*. Ljubljana: Krtina.
44. Kuhn, T. S. (1998). *Struktura znanstvenih revolucij*. Ljubljana: Temeljna dela.

45. Lah, M. (2005). *Temelji ekonomije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
46. Lawson, T. (1997). *Economics and Reality*. London: Routledge.
47. Liebowitz, S. (2008). The real mess: How Feds Invited the Mortgage Mess. *The independent institute*. Najdeno 20. julija 2010 na spletnem naslovu <http://www.independent.org/newsroom/article.asp?id=2114>
48. Lukšič, I. (1994). *Liberalizem versus korporativizem*. Ljubljana: Sophia.
49. Marx, K. (1961). *Kapital, kritika politične ekonomije (Knjiga 1: Proces produkcije kapitala)*. Ljubljana: CZ.
50. McNally, D. (2006). *Another World Is Possible: Globalization & Anti-Capitalism*. Monmouth: The Merlin Press.
51. Mencinger, J. (2008): Konec »konca zgodovine«. *Mladina*. Najdeno 16. novembra 2009 na www.mladina.si/tehdnik/200844/konec_konca_zgodovine
52. Mencinger, J. (2009): Deglobalizacija. *Mladina*. Najdeno 16. novembra 2009 na <http://www.mladina.si/tehdnik/200927/deglobalizacija>
53. Mihm, S. (2009). Why capitalism fails. *The Boston Globe*. Najdeno 16. septembra 2009 na spletnem naslovu http://www.boston.com/bostonglobe/ideas/articles/2009/09/13/why_capitalism_fails/
54. Minsky, H. P. (2008). *Stabilizing an Unstable Economy*. New York: McGraw-Hill.
55. Mortgage backed securities (2007). U.S. Securities and Exchange Commission. Najdeno 20. julija 2010 na spletnem naslovu <http://www.sec.gov/answers/mortgagesecurities.htm>
56. Nagel, E. (1963). Assumptions in Economic Theory. *The American Economic Review*. 53 (2), 211–219.
57. Naše gospodarstvo (2006). *Aktualnost misli J. M. Keynesa*. Maribor: Ekonomsko poslovna fakulteta.
58. Norčič, O. (2000). *Razvoj in temelji moderne ekonomske misli*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
59. Okasha, S. (2002). *Filozofija znanosti. Zelo kratek uvod*. Ljubljana: Krtina.
60. Pavlin, S. (2007). *Vloga znanja pri profesionalizaciji poklicev*. Ljubljana: Znanstvena

knjižica, Fakulteta za družbene vede.

61. Pikalo, J. (2003). *Neoliberalna globalizacija in država*. Ljubljana: Sophia.
62. Pinter, A (2004). Kuhn vs. Popper recenzija. *Teorija in praksa*. 41 (3–4), 731–739.
63. Polanyi, K. (2008). *Velika preobrazba. Politični in ekonomski viri našega časa*. Ljubljana: Založba *cf.
64. Popper, K. (1998). *Logika znanstvenega odkritja*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
65. Rant, V. (2008). Anatomija globalne finančne krize. V Prašnikar, J. in Cirman, A. (ur.), *Globalna finančna kriza in eko strategije podjetij: dopolnjevanje ali nasprotovanje* (str. 55–68). Ljubljana: Časnik Finance.
66. Rizman, R. (1992). *Sodobni liberalizem*. Ljubljana: Založba Krtina.
67. Rizman, R. (2001). Globalizacija – izziv nove družbene paradigme. *Economic and Business Review*, 3 (posebna številka), 17–43.
68. Rizman, R. (2008). Zapravljeni družbeni kapital. *Dnevnikov objektiv*. Najdeno 16. septembra 2009 na http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/objektiv/1042217352
69. Rothermund, D. (1996). *The Global Impact of the Great Depression, 1929–1939*. London, New York: Routhledge.
70. Rosanvallon, P. (1998). *Ekonomski liberalizem*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
71. Samuelson, P., Archibald, G. C. & Simon, H. A. (1963). Papers and Proceedings of the Seventy-Fifth Annual Meeting of the American Economic Association. *The American Economic Review*, 53 (2), 227-236.
72. Sfiligoj, N. (1990). Trženje v razmerah (hiper)inflacije in ekonomske krize : poročilo o delu za leto 1990. Ljubljana: RSS.
73. Shiller, R. (2008). *The Subprime Solution*. Princeton: Princeton University Press.
74. Soros, G. (2002). *On Globalisation*. New York: PubliAffsirs.
75. Stiglitz, J. E. (2006). *Making Globalization Work*. London: Penguin Books.
76. Stiglitz, J. (2008) Konec neoliberalizma? *Finance*. Najdeno 16. septembra 2009 na <http://www.finance.si/217966>
77. Stiglitz, J. (2009) Wall Street's Toxic Message? *Vanity Fair*. Najdeno 4. novembra 2009 na <http://www.vanityfair.com/politics/features/2009/07/third-world-debt200907>
78. Svetličič, M. (2004). *Globalizacija in neenakomeren razvoj v svetu*. Ljubljana. FDV.

79. Štiblar, F. (2008). *Svetovna kriza in Slovenci. Kako jo preživeti?* Ljubljana: ZRC SAZU.
80. Šušjan, A. (1995). *Postkeynesijanska ekonomska teorija*. Ljubljana: Znanstvena knjižnica. Fakulteta za družbene vede.
81. Šušjan, A. (2002). Od politične ekonomije do ekonomike in nazaj. Ljubljana. *Teorija in praksa*, 39 (6), 861–872.
82. Tabb, W. K. (2003, Junij). Po neoliberalizmu? *Monthly Review*. Najdeno 12. avgusta 2009 na <http://monthlyreview.org/0603tabb.htm>
83. Ule, A. (1992). *Sodobne teorije znanosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
84. Ule, A. (1996). *Znanje, znanost in stvarnost*. Ljubljana: Sophia.
85. Ule, A. (2001). *Logos spoznanja. Osnove spoznavne teorije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
86. Ule, A. (2006). *Znanost, družba, vrednote*. Maribor: Aristej.
87. Valentine, Lloyd M. (1991). *Business Cycles and Forecasting* (8. izdaja). Cincinnati: South-Western Publishing.
88. Wallersten, I. (2006). *Uvod v analizo svetovnih sistemov*. Ljubljana: Založba *cf.
89. Weber, M. (1988). *Protestantska etika in duh kapitalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
90. Wible, J. R. (1984). The Instrumentalism of Dewey and Friedman. *Journal of Economic Issues*, 18 (4), 1049–1070.
91. Wikipedia. *Adjustable rate mortgage*. Najdeno 10. maja 2010 na spletnem naslovu http://en.wikipedia.org/wiki/Adjustable_rate_mortgage